॥ अथ श्री पंचपरमेष्ठिनमस्कारमणिस्तुति ॥
॥ तमारंभिनाश्रीशंखेश्वरस्तुत ॥

प्रमेय॰ श्रीगणेशायनमः॥ गिरंगुरूणांहृदयेनिधायविधायमिद्धांतसरोवगाहं॥संक्षेपतःश्रीरघुनाथनामाचिंतामणिं वितिमातनोति १ प्रेक्षावत्प्रवृत्तेफलवत्शास्त्रोपकरणत्वेनप्रयोजनवत्तामभिधेयसंबंधौचाहस्त्रीयानंथस्यापेक्षादिनाविविच्यतइ १
र्यतेनेन॥ जगत्संसार्यभिज्ञातं॰ नचानधिकारिणः॥ श्रद्धादीनध्यापर्यंतमप्रवृत्तयोमुनीनांयेनार्थकेनापिप्रत्यवायप्रसक्तेर्नच
चानधिकारिणंशास्त्रावलोकनेनार्थाव॰ ॥ प्रेक्षावत्प्रवृत्तिप्रयोजनाःशास्त्रारंभ॥ इहस्यतानुकीर्तनेनादीनामपिवि
शिष्टशास्त्रपरिग्रहादर्थावगमेनसंभवतीतिकामपिक्षतिमाहवनीतिमर्मचतुरस्वंटीकाकृतकृतसमाधिश्लोकपीठमर्कपेत्य
प्रत्यवायंमुनेरन्यथैवप्रसादधिरे॥ प्रमाणनिश्चायनेननिश्चेयसार्थिनंप्रवर्तयशास्त्रंनिःश्रेयसेनसंबध्यतइतिमन्वानो आरभ्यं
देशयति॥ अथेति॥ प्रमाणज्ञानेन॰ प्रमाणनिश्चयेन॥ यस्संशयव्यतिरेकनिश्चयोयद्व्यतिरेकंसंशयनिश्चयो॥ तेनव्यति
रेकज्ञानत्वेनप्रतिबंधकत्वंजन्यते॥ ज्ञाह्यसंशयस्तुनप्रतिबंधकत्वमितिभावः॥ नन्निश्चयइति॥ तद्व्यतिरेकज्ञानत्वेनप्र स्य
तिबंधकत्वेनसंशयात्कार्यानुत्पत्तेस्तंनिश्चयत्वेनैवहेतुत्वात्प्रहीनेप्रहानमितिन्यायात्॥ यस्यप्रतिबंधकावित्यर्थः॥ तन्नसंदेहइति॥ एतच २

हेतुकारणसद्भावेपत्वत्वेकार्यानुत्पादोज्ञायत्यानत्वप्रतिबंधकत्वंवज्ज्यते॥ नचेहतथानचप्रयोजकीभूतामावप्रतियोगित्वं
वक्तव्यं॰ अप्रयोजकत्वात्पनर्दर्थयोरनुगमाच्चेतिमैवं॰ अप्रमाणेपत्वप्रसाधने॥ प्रमाणेति॥ तथाचकारणत्वाभावेपि अवश्य
मपेक्षणीयत्वमितिभावः॥ स्वतः स्वस्मात्स्त्रीयाद्वा॰ तत्रस्वप्रकाशतयात्मा माणंतेनैवगृह्यतइतिगुरवः॥ तदनुव्यवसायेनैव
निमित्ताः॥ ज्ञानस्यानीदृशतयाज्ञाततालिंगकानुमितौनिमित्तं॥ तत्रप्रत्यक्षस्याधारणत्वेतत्त्वे। विचारणंसंशयजननंनीर्विप्र प्रत
तिपत्तीहानेत्यादिना॥ अत्रतात्पर्यंप्रमाणत्वहेतितत्प्रकारकत्वरूपप्रकर्षविशेषविशिष्टंप्रशब्दोपसहितेनधातुनाप्रोच्यते॥ मा सा
णंवक्ष्यतेता॰ दृशज्ञानत्वंकरणाव्यापकंचेत्तद्दृशज्ञानकरणत्वंतद्विशेषेनोपस्थाप्यते॰ तत्रतादृशज्ञानकरणत्वनिरूपा॰ ज्ञानं व
निरूपंधारणं॥ तच्चनज्ञानेनिपतंनेमेप्रतिहत्तित्वात्॥ ज्ञानपदेनचोत्पत्तौतन्निरवोपस्थाप्यते॥ नहतितत्प्रकारंज्ञानत्वं क
नुफलितार्थः॥ तदनिश्चयप्रकारकज्ञानत्वंचदर्थपदेनविवक्षितत्वात्॰ एकस्यापिप्रमाणस्यदावत्तज्ञानग्राहकस्यप्रमीत्या
दित्वाभावात्॥ तं॰ तज्ज्ञानप्रमाणंतज्ज्ञानग्राहकंयावद्भावेनवेतिज्ञाभावैकांतज्ज्ञानपरंज्ञानपदमितिनुतत्वं॥ पक्षमि
त्यादिमतेऽग्रहीतज्ञानप्रमाणविशेषेबाधकारणंज्ञानपदं॥ कर्मत्वंचज्ञानस्यप्रमाणमितिचिषयत्वार्थकषष्ठ्या

हि

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

प्रसक्ष· धात्तापमानपरमिति·नन्न·ताहशज्ञानप्रामाण्येन ज्ञानाज्ञानयो र्बाधबुद्धसंभवात्॥ विधौ सिद्धसाधनस्यनिषेधे वा
२ धस्याप्रसिद्धेर्वा वारणाय यथावदिति॥ फलतो नाहविशेषणं॰ तथाचताहशज्ञानाहत्वव्यापकविषयिताप्रतियोगित्वमर्थः॥ ज्ञान
ज्ञाहकाद्यादिजन्यधीवृहविषयत्वप्रसिद्धाप्रामाण्यनिश्चयव्यक्तिभेदानामुपादानात्॥ तत्रज्ञानत्वविशिष्टो नाहकत्व ज्ञान
विवक्षणाद्ज्ञानत्वेविधिप्रसिद्धिः॥ इदंज्ञानमप्रमेतिज्ञानज्ञाहकेणप्रामाण्यज्ञाहदशाप्रामाण्यज्ञाहकेति· अप्रामा
ण्यप्रामाण्यविशेषितघटत्वनिरूपकारकत्वादिघटितप्रामाण्यस्यज्ञाहेतुत्वेऽपिनोघटत्वादेरप्यवश्यंज्ञाहत्वादिनिवेशः
पक्षतामीकं॰ अप्रामाण्यज्ञाहः इदंज्ञानमप्रमेतिव्यवहारजनकोज्ञाहः॥ स्वमित्रादिमतेतद्विशिष्टमेतज्ज्ञानंगुरुणानुस्वी
तंत्रेणप्रामाण्येपस्थितौधर्मिज्ञानं॰ पञ्चवज्ञाहज्ञानाज्ञाहकादिकश्चिदपिनज्ञातःतत्राज्ञाहकांतंनोपादेयं प्रयो
जनाभावादितिवदंतिनचिदंघटत्वप्रकारकंज्ञानंप्रविशेषकमित्यादेर्ज्ञानज्ञाहकत्वप्रामाण्यज्ञाहकत्वाद्याधः॰ अप्र ण्य
विशेषेज्ञानस्यतत्प्रकार ज्ञापज्ञाहकत्वंवक्तव्यंपुरोवर्त्तिनिघटत्वप्रकारकंज्ञानमितिज्ञानेनैवहतएवतत्रतत्प्रका २
रत्वंभासमानवैशिष्ट्यप्रतियोगित्वंतस्येहतत्रवैशिष्ट्यज्ञानहेतुत्वेहमितितत्रतत्रभासमानवैशि स्यैवतत्रतत्रेत्यसंभा

तत्र

तिः वंप्रामाण्य२

स्य तत्र

नेनैवसंबं

धात्ननुवैशिष्ट्यस्यज्ञापिकत्वेऽपिअन्यथानदभावबलितप्रकारकत्वमप्राणंनस्यात्तदभावेनहेतुत्वेविशेष्यस्यदुर्ग्रहतत्वो
विरुद्धो एवमेकत्रैमयप्रकारकत्वरूपंसंसर्गत्वमपिवस्तुतःप्रकारकत्वादिवंस्वरूपंबंधंतिवक्ष्यामः॰ अत्रकेचित्तत्रविशेष
कस्याचित्प्रामाण्यंविषयाग्रहविधयाः कर्णाचित्त्वेतिसर्वजनसिद्धंतथाचयत्प्रामाण्यज्ञानीविषयमविषयीकुर्वतीज्ञानमपिनार्यंति
ज्ञानज्ञाहकताप्रफल्यभेदवत्यस्याःविधेःपाज्ञाहकत्वमितिपावत्ताहशपावत्प्रामाण्यज्ञानीज्ञाघत्वमर्थः॰ घटज्ञाहकप्रामा
ण्यज्ञानैकज्ञाहकत्वप्रयुक्तप्रमाज्ञाहकत्वं॰ तथापिज्ञानज्ञाहकताप्रयोजकप्रफल्यविषयज्ञाहकताकत्वंवक्तव्यं॰ घटज्ञान
पदाधात्मकप्रामाण्यज्ञानपदाधीनज्ञानज्ञाहकत्वंतच्चनघटज्ञाहकत्वेतंत्रंअपितुघटपदमेवैकस्यैवज्ञानस्यविषयोपर
कज्ञानज्ञाहकेण प्रामाण्यपदेनप्रामाण्यज्ञाहिणासिद्धसाधनवारणायथावदिति॰ तद्धिधात्वर्थतावच्छेदकज्ञान
त्वपुरस्कारेणैवयथार्थज्ञानमभिधत्तेअप्रतिहतेतिप्रमाणंतर्कपंचलक्षणीतोऽनुमित्यादिकंशास्त्रेप्रमाण्यवहारेऽपिकंसूतित्याद्य
ज्ञाहरूपंमनुमन्यतेज्ञानपदेनप्रमाण्यज्ञाहज्ञाधवारणायतदप्रामाण्येत्यादि॰ तत्रागृहनेविषयज्ञाहकतायांज्ञानज्ञाहकता

प्रत्यक्ष० त्ताप्रयोजकाप्रयोज्यत्वात् प्रत्यक्षतविषयग्राहकताप्रयोजकस्यैवज्ञानग्राहकताप्रयोजकत्वात् सर्वस्यैवविषयग्राहस्य आत्मा
२ क स्वात्मविषयत्वात् अस्तुवापघातघातिधीनं तथापिमिश्रादिमतेदुर्वचं ज्ञानविषयग्राहकयोरनतिप्रसक्तमेवप्रयोजकप्र
योज्यत्वं किंचघटज्ञानंनान्घटेछात्वादित्यनुमितेरपिनदग्रहाद्बाधः नचात्रज्ञानग्राहकतायांव्याप्यकत्वंघटग्रा
हकतायांतुतदवच्छेदकत्वंप्रयोजकमितिनैकमुभयग्राहकताप्रयोजकमिति प्रमाणदेशिकैतदवच्छेदकयोरेवज्ञान त्व
विषयग्राहकताप्रयोजकत्वात् अव्यापकत्वस्यानुमितिविषयत्वेप्रसंगात्सव्यापकतावच्छेदकत्वेनेवाशक्यत्वस्यापि
शाब्दीविषयत्वेऽतिप्रसंगात्शक्यतावच्छेदकत्वेनैवनिरासात्॥शक्यतावच्छेदकेणकैःसत्वेपिनतस्यात्तद्बोधंप्रयो ५
ग्यः॥विनाजक्षणंजक्षणतावच्छेदकस्यैवविनाशिशब्दितबोधसंभवात्॥म हमतेऽसंभवाच्च ज्ञाततालिंगकानुमित्यापिवि
ण षयग्राह्यव्यापकतावच्छेदकत्वस्यैवनिर्णायकतापातवक्तव्यत्वात्॥नचज्ञाततालिंगकत्वमपितत्प्रयोजकं॥अनुमितिसा
मग्याःप्राक्षि ग्राहकत्वेलिंगविशेषस्यव्यभिचारेणतंत्रत्वात्॥ज्ञाततामात्रेणज्ञानमात्रानुमानसंभवात् विशेषस्यत्व एम०
थास्वभावकल्पनायांमानाभावाच्च॥ज्ञाततायाविशेषणत्वेनज्ञानविशेषजन्यत्वानुमानेचघटेछात्वेनघटज्ञानजन्यतानु २
मानेनप्रमानप्रो ग क्षेमं॥तदादिदेनप्रकरणवशात्तदंतरेणवालक्षणंपाआधुनिकसंकेतेनवाघटविषयज्ञानोपस्थापके

नप्रामाण्यग्रहाद्बाधश्च एतेनयादृशसामग्र्याविषयग्राहकत्वव्याप्यंज्ञानग्राहकत्वंतादृशयावँ [illegible] सामग्र्या
अत्रवदंति ततज्ञानप्रामाण्यग्राहकत्वेनज्ञानग्राहकत्वेनचदृष्टमतसिद्धंतद्विज्ञार्थमग्राहकांतं॥अंघटज्ञानादिज्ञानज
नकसामग्र्याःप्रामाण्यग्राहकत्वेनप्रहर्तृतीकृतत्वात्॥गुरुप्रतेसाधारणंधर्मज्ञानग्राहकत्वेनेति विशिष्यव्यतिरेकस्यत
त्रप्रत्यक्षत्वात्अदोषःज्ञाततायाप्रत्यक्षजनकसामग्रीद्वारापज्ञानग्राहकेति नचविषयबाधपुरस्कारेणानुव्यवसायेनमिश्र
प्रतेप्रामाण्यग्रहाद्बाधः तदापितद्ग्रहोपयोगात् बाधग्रहाभावेनविशेषणद्वारातिरुद्धैवअपगुरुनयघटेननजग्राहो
सादौछिद्रेतत्त्वादेरिवोदनकाप्रकर्तव्यताबोधविषयःपाकस्यादौशब्देनानुपस्थितस्यापिअन्वयप्रयोजकस्यौदन
दिसाधनत्वज्ञानस्यापिशब्देनग्रहात्तत्रप्रामाण्यग्रहाच्चबाधः॥मतेनशब्दानुपस्थितस्यार्थस्यशाब्दबोधप्रयोजकप्रामाण्यं समते
तदग्रहेपिकर्तव्यताबोधग्रहात्तज्ज्ञानाग्राह कत्वमितिचेत्शब्दाजन्यकाम्यसाधनेज्ञानज्ञानघटिताप्रामाण्यग्रहस्यग्रा
मतेऽनुमानेप्रामाण्यग्रहात्मतेवंशाब्दबोधेहिकोपयोगीज्ञानंप्रयोजकंसाचतेजन्यत्वप्रयोजकरूपवत्वंतेनतज्ज्ञानंप्रयोगम
र्यतेनचशाब्दबोधेतदनुभवेशोपिमानाभावात्नह्युपस्थितत्वादेवशाब्दबोधेभानंउपस्थितिपूर्ववर्त्यपेक्षते कविहिद्वितरत्वा

+ स्थितयानत्वरार्थीनामेवतथाभानप्रसंगात्। नियोज्यान्वयेपिकाम्यसाधनताज्ञानस्यप्रथमंज्ञानेनानुभवोबोधेत द्वान

प्रत्यक्ष० ४ अनु० तर्क तर्च्चिंत्यं क या

देरपि भानं एक विशेषवा धेनशाबवो धेसामान्यसामान्याः विशेषांतरप्रकारकबोधजननस्वभावात् नचस्वर्गकामकर्त्तव्यतायां धविषयोयागविषयकं कार्यमितिवेदजन्यज्ञानं गुणेज्ञानत्वादिनानुमानादिनाप्रत्यक्षज्ञानप्रामाण्यग्रहाद्बाधः वेद जन्यताद्दशज्ञानत्वप्रमाद्दमतेपूर्वं विषाणकल्पनायांतद्ग्रहकसामग्र्याप्रमेदेनाप्रमाप्रामाण्यदिति वाच्यं अन्यथात्वातिव्याप्ति नत्वत्वपूर्वं विषाणं द्रव्यं विषाणत्वादित्यादौ विशेषधीमात्रप्रमतासिद्धज्ञानग्राह्यतावच्छेदकताकज्ञानानुमितिस्मृतिसाध नीभिन्नत्वेनसामान्यविशेषणीप्रेत्यपिकश्चित् तत्तत्प्रमाणविषयत्वेनज्ञानविषयत्वेनचयोमद्दमतसिद्धज्ञानग्राह्यतावच्छेदकस्तदभ्योप वाच्चिशिष्टोऽविशिष्टोवाज्ञानग्रहज्ञानविषयोनवेतिनिष्कर्षमर्थवक्ष्यतिस्वाभ्युपेत्यादिना॥यथाचतस्मादप्रमर्थोभवत्य नेतथैवद्वाप्यर्थविवेचनेप्रयं चितप्रमाभिः केचिन्नैयायिकंपावत्वेनविशेषणीयं एवंकारश्चप्रमाणमात्रस्यतथात्वे ज्ञाप्रमेत्याहुः अन्येवुतत्प्रमाणप्रमाग्राह्यत्वेनपरमप्रमादिसिद्धंतद्विन्नमग्राह्यत्वमात्रस्यार्थः॥यदायपोर्विवादस्तदातत्र र्थवशान्नदुभयपरमुभयपदमतोनाननुगमोदोषायनैयायिकसिद्धज्ञाततावच्छिन्नतत्प्रत्यक्षजनकसामग्र्याःप्रमा णप्रमाग्राह्यत्वंज्ञानग्राह्यतेतिन्यायेनज्ञानंद्रव्यमितिअन्यथात्वातिसामग्र्याःप्रामाण्यग्राह्यत्वावच्छेदकरूपवत्सामग्रीग्राह्यत्वा भा

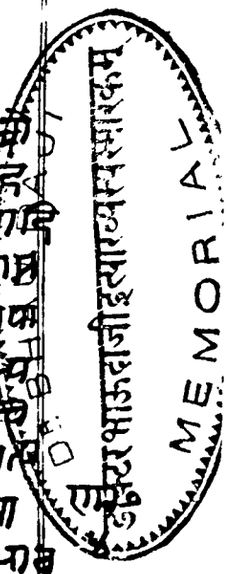

रूपपरत्वसाधनेसिद्धसाधनमितिवाच्यं व्यधिकरणप्रकारकजनकत्वेनसामग्रीविशेषणात्पूर्वोक्तदिशावाग्निष्कर्षबो धेव्यर्थात्॥ननुज्ञानविषयकेतिज्ञानसमानाधिकरणत्वेनोत्तरज्ञानेविशेषणीयं ईश्वरज्ञानंचनतत्समानाधिक रणमितिनाप्रसिद्धिःनिषेधकोटेःतत्ज्ञानविषयेज्ञानप्रागभावाप्रतियोग्यर्थकमज्ञप्तांतंकारणमाभा वप्रतियोग्यर्थकमज्ञप्तांतंकार्यमाभावइत्यपिकश्चित् तच्चिंत्यं ननुपदार्थघटेच्छाहेत्वादिहेतुकयापक्षधर्मताबलात्घटप्रमात्वविशिष्टपरामर्शव्यक्तिग्राह्यानुमित्याग्राह्यत्वात्सिद्धसाधनं अथतज्ज्ञानपदेनमत्प्रामाण्यस्यतत्घटकस्यतत्प्रकारकत्वा देवाश्रयमात्रस्याभिधानाददोषइतिचेत् मदमतापरिग्रहप्रसंगात् यत्तुसामान्यतोव्याप्तिप्रामाण्यविशेषज्ञानमस्त्र प्रकृतेर्दुर्वारः॥यत्रैतादृशानुमानावतारस्यपक्षबहिर्भावेतुसर्वत्रैवतदवतारभंजनंप्रामाण्यंप्रत्याः अत्राहुः तादृश ज्ञानजन्यत्वेनयत्रैवापिकश्चिद्विन्नमज्ञप्तांतेनविवक्षितं॥नैयायिकनयेज्ञाततापाःशशविषाणकल्पनात्नत्पक्ष कादिकमपिज्ञानमसत्कल्पमेवव्यवसोनंतरोत्पन्नंचज्ञानं मिश्राणांप्रामाण्यग्राह्यं॥ज्ञानत्वादिविशिष्टविषयकंवज्ञान मितिं पिकश्चित्तत्तज्ज्ञानार्थंतत्पदंवोक्तएवेत्याहुः॥तेनप्रमात्वरूपसामान्यप्रत्यक्षतयास्वोक्तोप्रमात्वग्रहेपिनक्षतिः॥

तादृशज्ञानयाथार्थ्यंतुतस्मिन्नुक्तेतादृशज्ञानयाथार्थ्यंतादृशज्ञानप्रकारत्वंवा।तेनघटभिन्नत्वादिवा प्रामाण्यग्रहेपिनदोषः।

नैवानिषेधस्यप्रसिद्धिः।तत्रप्रत्यक्षेवस्तुनेमुख्यत्वात्।तत्स्वघटितविशिष्टांतरेणप्रसिद्धिरित्यपिकश्चित्।विधिप्रसिद्धिंच
दत्वप्रकारत्वादौघटत्वादौवा।भट्टानांज्ञाततालिंगानुमितौतत्प्रकारकत्वसंभवेतुतत्रापि।तादृशज्ञानविषय
कप्रमानाधिकरणज्ञानजन्यप्रमानाधिकरणत्वेनांतिमंज्ञानंविशेषणीयं।केचित्तुतादृशज्ञानजन्यत्वेनपक्षेया
पिकमतसिद्धंतत्रतत्प्रामाण्यत्वंवाच्यं।व्यवसायानंतरंचिचनुरक्षणेतत्प्रमानंज्ञानंभट्टैर्ज्ञाततालिंगकानुमितित्वेनस्वी
कृतं।नैष्यायिकैःप्रत्यक्षात्मकत्वेनैवाभ्युपगम्यतइतिनतैरपरिग्रहइत्यदुः।ननुयोगिनातादृशाभ्रपीश्वरप्रमाचस्यापित्र
पूर्वज्ञानप्रामाण्यमहानिषेधस्यासाधनेबाधः॥अत्रकेचित्।तत्प्रामाण्यस्याभ्रयोनवक्तृत्वात्प्रामाण्यस्यतथाचतत्
ज्ञानप्रमानाधिकरणत्वमाद्यप्रामाण्यभ्रमज्ञानविषयकज्ञानजन्यंनतुचित्ततत्ज्ञानप्रमानाधिकरणज्ञानन्यूनं
वेत्यदुः॥योगिप्रत्यक्षंचज्ञानभिन्नत्वेनआत्ममननजन्यं॥वक्तृतोज्ञानभिन्नत्वेनात्ममननंनिखिलज्ञानविषयक
तथाप्रकृतप्रामाण्यभ्रमविषयकमेवेति॥अपरेतुअनागतविषयकत्वेनांतिमंज्ञानंविशेषणीयं॥नोपादेयंचततत्प्रामा
नाधिकरणंस्यात्।अनागतज्ञानप्रामाण्यंतुनपक्षःपूर्ववैलक्षण्यात्।इत्यादिरूपसामान्यलक्षणाजन्यंज्ञानंतुतेननवाप्तेः।अन्येतुततज्ञा

फाल्गु

तमिन्नज्ञानाविषयत्वेनतद्विशेष्यंचनिषेधोज्ञानांतरेणैवसुलभइति।अन्येतुतदतितत्प्रकारत्वेनविशिष्टज्ञानत्वंप्रामाण्यंवैशि
ष्ट्यंचप्रामानाधिकरणंतत्राभ्रयोगमें।नचतैष्यायिकानांविशेषणज्ञानंविनाविशिष्टज्ञानासंभवः॥योगजधर्मस्यचनिर्वि
कल्पकज्ञानजनकत्वंसर्वसंपादकमनुगुणमेवेति।यदिच[illegible]किंचित्प्रामाण्यंविनाआभ्रयमहंदुर्महंतदातत्प्र
ष्टेनांतर्भावनीयं।केचित्तुतत्ज्ञान[illegible]विषयकेत्याहुः।कर्मांगणनैष्यायिकमतसिद्धप्रामाण्यग्राहकभिन्नज्ञानप्रमात्वमेवो
क्तंनिषेधप्रसिद्धिःपरेषांप्रामाण्यत्वप्रामाण्यत्वाभावादावितिहतंपक्षवितेन।नहिकदाचिदिविवादइत्यभिसंधायाहःस्वा
भ्रयेणेति।इतिहक्त्वैवंत्यनेनप्रकारेणप्रत्येकंविप्रतिपत्तिर्वोध्या।मिश्रमतेस्वाभ्रयानुव्यवसायेनसाक्षाद्विषयीतैर्ग्रहीतुन
वेतिशेषः।एवंवत्।भट्टमतेप्रामाण्यविषयकत्वेनभट्टमतसिद्धंयज्ज्ञानंतद्विषयीनवेतिविधेस्तीत्यादौ।निषे
धस्यतत्प्रामाण्यघटकधर्मांतरेणसिद्धिः।ननुतद्विशेष्यकत्वादेःप्रतियोगिभिन्नत्वात्ततइतिप्रामाण्यस्यापिप्रतियो
गिभेदःतथाचयोगिज्ञानादिप्रामाण्यंनेत्यत्रतइतिपूर्वपक्षेकेषांचित्समाधानंदूषयितुमुपन्यस्यतिः।यत्किंचितिः।योगजध
र्मोजन्येतिजन्येतिचपक्षविशेषणंबोध्यं।स्वरूपेणमुद्दरतिः।प्रामाण्येनितिः।तद्विशेष्यकत्वादेस्तुनुगतत्वेनतेपितद्विशेष्यतांत्वा

प्रत्यक्ष० ६ दिनाऽनुगतेनपक्षत्वात्० पक्षतावच्छेदकावच्छेदेनवस्तु धर्मिद्वेरुद्देश्यत्वान्नांशतःसिद्धसाधनमित्यर्थः० निषेधसिद्धेस्तुपक्षतावच्छेदकसामान्याधिकरण्यमात्रेणोद्देश्यत्वान्नांशतोबाधः०केचित्तु०नदंतितप्रकारकत्वंतदर्थभेदेनभेदात्सर्वेषांविशेषोपादानासंभवात्प्रमापदप्रवृत्तिनिमित्तत्वेनपक्षत्वंतत्प्रवृत्तिनि- मित्तंचलाघवान्नदंतितप्रकारकंमेवेतिमूलएवसुचकं०तथाचप्र सर्व क र्वविषयक त्वंचतिप्रर्वविषयत्वप्रकारकंयत्त्वंतद्रूपेणोपस्थानेनानुमानेनदंशतःसिद्धसाधनमितिहृदः॥विशिष्टज्ञानत्वंअगृही तासंसर्गाधर्मधर्मिविषयैकज्ञानत्वं॥प्राक्पूर्वमनुपस्थितौउपस्थितेस्तत्प्रमाणाविरहेप्रमाहिनचप्रमेवविशेषःप्रमाज नकतावच्छेदकंज्ञाततात्वंवक्तृदोषांतरवैजात्यंवा आद्येतस्मिंतं० अंशे प्रमया विजातीयज्ञानेनवा० प्रमया विजातीया स्वतो नथाचततोः प्रामाण्यस्याप्यनुमानिकत्वंहृदः॥अन्येत्वेति०वैशिष्ट्यं०धर्मधर्मिभावोनतुप्रमात्वंप्रमेनतस्तदुक्तंचतदैदि पकत्वेणनंगीकारेण० अनुव्यवसायजनकत्वादपीति०विषयनिरूपणमितिनिरूपणंसाक्षात्कारः०एवंनिरूपणेऽपि० ननुविषयनिरूपणेचेत्यादिनावंहिविषयनिरूपत्वात्सिद्धेनवैशिष्ट्यविषयतासिद्धिरित्यत्राह०व्यवसायेति०साक्षात्कारत्वेन एम० ६ ।अनुमानेपिमानमितिपूर्वः०नन्वेतावतापिसम्यग्ज्ञानेनसाधारणमनुव्यवसायस्यवैशिष्ट्यविषयत्वंसिद्धंनतुतावतैवंकल्पना० हृत

† अधिरोधंयुत्पादयति। व्यवसायेत्यादि। मिश्रमतेज्ञानरूपप्रत्यासत्तेरनुभवादित्यर्थः। गुरुनयेव्यवसायरूपेजनयितव्येयाप्रत्यासत्तिस्तस्याश्रुतत्वात्॥ ✓कर्मणि

घटत्वप्रकारेणघटविषयतांविनाघटेघटत्वप्रकारकमित्याकारतानुपपत्तेरित्यतस्तयोपपादयति०संबंधितेति०संबंधितावच्छेदकं संबंधिविशेषणं॥ज्ञायमाने०विषयीक्रियमाणे०निरूपणंसाक्षात्कारः॥अंशेयावत्कः पुरोवर्त्तिनस्तविषयतासात्तुरज नत्वविशिष्टपुरोवर्त्तिविषयतेत्यर्थः॥तत्कतत्कः पेनरूपेणोपस्थोपनीतस्तत्कतत्कः पेनरूपेणोपस्थितभानं अतएवजातित्वेन गोत्वस्योपस्थितावपिजातिमानितिप्रमानंनतुगौरितिधीः देतत्वमिश्रमतेनैनंथः अतएवातएवेत्यादिसंगच्छते॥अथ यांश पेत्यनुचितंसाधारणेनव्याख्यायते विषयेत्यादिप्राकृतिकंहिज्ञाननिरूपणं॥स्वप्रकाशमेत्यादिपा० अन्यथाजात्यप्रमा का र्नतद्विषयमविषयीकृत्यसंभवद्विषयांतरवत्अविशेषाद्वैशिष्ट्यमपिविषयीकरोतिं घटघटत्वाद्यभिन्नधर्मधर्मिभावेना पिसंसर्गत्वादिपूर्वः०भट्टनयेत्वयंसायस्वरूपेमवसायनिरूपकेवाद्यघटत्वादौपत्यासत्तिस्तज्ज्ञाननियामकःसंबंधः तस्यवैशिष्ट्येपितुल्यत्वादित्यर्थः०तथाहि-अयंघटः॥इतिप्राथमिकघटप्रत्यक्षस्थलेघटत्वज्ञानेतज्ज्ञाततायाप्रत्यक्षेपिएवंवृत्तिर्नोघट त्वंभासतेनद्वोरिंद्रियसन्निकर्षोदेशदानीमपिसत्त्वात्०अतएवप्रमाऽपिप्रमेत्येवगृह्यतेःप्राथमिकज्ञानमहेतोर्द्वौघस्यज्ञात तायाप्रत्यक्षदशायामपिसत्त्वात्०धर्मिणस्तदभावत्वंतुनगृह्यतेनैवप्रतिबंधात्०अतोऽप्रामाण्यग्राहकजिंगसातदभाव

प्रत्यक्ष०

तद्विशेष्यक

दूषितप्रकारकज्ञाततात्वादेरप्रयोजकत्वात्तज्ज्ञानस्य । अथ घटोघटत्वेनज्ञात इतिप्रत्यक्षेचघटस्यज्ञाततावत्वमिवज्ञाततापि घटत्वनिरूपितत्वमपिभासतेऽतो मानसंविशेष्यतात्वात्सामान्यीभूत्वात्तथाचेदंज्ञाततापि घटविशेष्यकघटत्वप्रकारकज्ञानसाध्याघटत्वनिरूपितघटत्वप्रकारकज्ञाततात्वात्इत्यनुमित्यापादनंनिरर्थकमिति ज्ञाततानिरूपितत्वसंबंधेनप्रकारकज्ञानसाध्यंपटादेर्घटत्वप्रकारकज्ञाततापटविशेष्यकघटत्वप्रकारकज्ञानसाध्येतिसामान्यव्याप्तिर्विशेष्यतासंबंधेनघटेघटत्वप्रकारकज्ञानवत्वंगृह्यते अतोव्यवसायस्वरूपसंग्रहेनिरूपकोयःसंबंधस्तावच्छेदकोयोविशेषस्तद्व्यापकतावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वंतस्यवैशिष्ट्यमेवैशिष्ट्यं एवंघटोघटविशेष्यकघटत्वप्रकारकज्ञानविषयःघटस्तन्निरूपितघटत्वप्रकारकज्ञाततावत्वात्इतिप्रमात्वानुमितौघटघटत्वविषयकत्वेपर्यवसितेनिरूपितत्वसंबंधेनव्यापकतावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वंतद्वैशिष्ट्यं । इतिप्रमात्वानुमितौ घ

प्रत्यक्षः

सामान्यः प्रतिबंधकत्वे मानाभावात् संशयत्वनिश्चयत्वयोः कार्यतावच्छेदकत्वेकदाचिद्वेदप्येवंनतुतदस्तीत्याहाविरुद्धोभयेति उ
भयविषयकज्ञानत्ववतउभयत्वैकप्रकारकज्ञानत्ववदेकत्वाविरुद्धोभयप्रकारकज्ञानत्ववत्त्वैकत्वविरुद्धोभयप्रकारकज्ञानत्व
रूपसंशयत्वंजन्यतावच्छेदकं प्रत्येकप्रयोजकसमाजाधीनत्वात् क्वचिद्विरोधभानस्यापितत्समभिव्याहृतसामग्यधीनत्वात् एवंमुभयविषयत्वा
दिभ्रमत्वादिज्ञानत्ववत्ज्ञानत्वघटितावघटितसंशयत्वभ्रमत्वादिज्ञानत्वमपिनजन्यतावच्छेदकं एकैकरूपप्रयोजकविरहाधीन
त्वात् नीलानीलजघटत्वादिकंतुमसिद्धतयेदृक्कोटिः॥ आद्येपोविशिष्टज्ञानं सर्वत्रसंशयेकोटिप्रयोज्यत्वाभाववान् आ
द्येपदाधिमिधानंचसामान्योक्तजन्यबलवत्त्वबोधनायैकाद्येसामग्यनुत्पन्नबलपाक्षिकधीप्रतिबंधकतौपपिकाधिकब
लवत्त्वविरहात् प्रत्येकेतिउभयविशिष्टज्ञानत्वैकमात्रविशिष्टज्ञानत्वयोः कार्यत्वावच्छेदकत्वस्वीकारादितिनुल्यबलयोश्च
एकज्ञानसामग्र्याअपरज्ञानसामग्रीप्रतिबंधेसंशयोच्छेदइतिभावः॥ अथैवंप्रामाणसंशयः स्यादेवेत्याशंकामुपसंहरन्याज्ञे
ज्ञापक
नतिरस्यति तस्माद्धितिनुल्यबलाभ्यांहिप्रत्येकंसामग्री[illegible]भ्यांजन्यमानंज्ञानं॥ज्ञानकरणमर्यादयासमूहालंबनबुद्धेरेक एम०
मुत्पद्यते अधिकबलापुनरेकज्ञानसामग्याऽन्यज्ञापकसामग्र्याप्रतिबंधेनतज्ज्ञानासंभवः यथानघनगतपीतद्रव्य
रितपानर्णवादोपीतत्वादिनाहिकयासामग्र्याप्रतिबंधात् स्वतस्पीतत्वाभावादेर्धिकबलाच विषयनिरूप्यत्वभ्रमत्वादोषद्व

हितज्ञापकसामग्रीत्र्यन्यथाकथंचिन्नत्वकारकत्वादेरभावस्तेषस्पितोनदर्पसंदिहोत्प्रामाणनिश्चयसामग्री अधिक
बलाप्रामाणसाहिकासामग्री अभूतेत्यसंशयत्वेनजन्यतांप्रामाणसंशयाभावंकृत्वादपतिधर्मिज्ञानमित्यादिना
धर्मितावच्छेदकविशिष्टधर्मिज्ञानंसंशयहेतुः॥ अन्यथाइंद्रियसन्निकर्षादिशक्तिनिश्चयरहितप्रमाणसमानादिधर्मिणिसंश धर्म
योभवेत् नचतद्वतोरेवतदस्तित्वितिन्यायेनसमानादिधर्मिज्ञानस्यसामग्र्यवहेतुः॥ अनुगतासातत्सामग्रीत्वेनहेतुत्वेचजाघवात्तत्वै
वहेतुत्वात्तथाचव्यवसायस्यज्ञानेनत्रप्रामाणनिश्चयाज्ञानेनप्रतिबंधात् यज्ञानेचधर्मिज्ञानस्यकारणसामग्यांनत्रप्रामा
णसंशयसंभवइति कौपक्षत्वेचेति अन्यथाचेत्यर्थः॥ उत्कटत्वंचयदिज्ञानितत्तदाकज्ञेयतापितन्नियामकंतत्कोटिसहचरि
तभ्रमोधर्मविशिष्टधर्मिज्ञानंसंशयस्तत्कोटिसहचरितधर्मविशिष्टधर्मिज्ञानंवाकारणं तद्भावेसंशयसामान्येधर्मिज्ञानसामान्यं
नचतत्रथाचाक्षुषत्वादिनासंकरात् औपाधिकत्वाच्चपंचुनादृशधर्मविशिष्टधर्मिविषयत्वंनचतदेवतत्रनियामकमि
तिसत्यपिविरोधिन्यनुमानिकेपीतत्वाभावनिश्चयेपथादौपवशात्पीतत्वभ्रमसत्त्वेप्रामाणनिश्चयेपितस्यसंशयप्रसंगादि
सा तिउक्तंहूपथितिसाक्षात्कारणत्वादिसाक्षात्कारिणिभ्रमेचेच्छात्कार्येवविषयेनिश्चयःप्रतिबंधकोनतुअनुमानिकादिः॥ संशयेतुत
न्निश्चयसामान्यंअनुमानादिनातन्निश्चयेकदाचिदपितस्यानुत्पादात्तेपाचप्रतिबंधकविरहापीतत्वादिभ्रमोत्पादोऽनुपपा

दम्बप्रतिबंधकसत्वात्सामान्यसंशयेति विशेषोवक्ष्यते ननुपथासत्यपीदृशसंयोगादौ दोषान्नश्चेत्स्यान्नहस्तथासत्यपिद्रव्यत्व
सामान्यादौसामान्यसंशयोत्पत्तेर्दोषान्भ्रमसंशयोत्पादस्तुल्यश्चेत्यत्राह नचैवमिति नहिश्चैत्यसामान्यग्रहप्रतिबंधकसाधारणंप्रतिबं
धकतावच्छेदकंपीतत्वभ्रमसामान्यसंशयहेतुसाधारणंजनकतावच्छेदकंनत्तद्वत्सापसामान्यग्रहप्रतिबंधकसा
धारणप्रतिबंधकतावच्छेदकंवा दोषत्वमेकमस्तीत्यर्थः नचासामान्योपस्थितिरेवानुगतासामान्यग्रहप्रतिबंधि
का अनुव्यवसायस्तुनैवंतर्हिहेत्वनंतरंततःसामान्यसंशयात् नचतन्नक्षणंबंधाएवप्रतिबंधकाः अनंतानांप्रति
बंधकत्वनापेक्षयानुव्यवसायस्यसामान्यग्रहकत्वकल्पनयाएवलाघवेनौचित्यात्यथाचैतत्तथावक्ष्यतेठ
ननुमाभूदनुव्यवसायस्यभ्रमहेतुत्वंसामान्यग्रहात्तत्संशयाद्वयवसायसामान्यसंशयःभ्रमत्वसंशयात्तुस्यात्त
चतस्यभावोपितदाग्रहतेजस्यपकाभावादिनाशंकतेनचेत्यादि नाअन्यथासिद्धिं अन्यथासिद्धत्वेनभ्रम
त्वेनाग्रहीतेअन्यथासिद्धतयाभ्रमत्वेनपटविषयत्वेधर्मिविषयत्वेभवेदेवंयदितदभावप्रयुक्तदभावव्याप्यत्वेनैववो
धर्म्यंतरस्यनिश्चयस्तत्प्रतिबंधकःस्यात्नचैवं पंगुत्वदवच्छेदेनपदभावनिश्चयात्तन्निश्चयोपिव्यर्थाचैतत्तथावक्ष्यामः॥त
थाचसमानत्वावच्छेदेनभ्रमत्वसाभावनिश्चयात्तन्निश्चयेतत्संशयस्संभवत्यत्राहभ्रमत्वमित्यादिना नविषयसंशयस्तत्व

MEMORIAL

मनेयात्तत्तत्प्रामाण्यसंशयोद्विषयसंशयंवरंतत्रवेच्छमुपालभ्यानुवयं वयंहिनिश्चयसत्वासत्वयोःसाधारणधर्मदर्शना
देवसंशयइतिवदामतथाचयथास्थाणुपुरुषसाधारणो दूरत्वदर्शनात्संशयः स्थाणुत्वंरहस्तथाप्रामाण्यमासाधारणज्ञान
विषयत्वदर्शनात्प्रमाणेपसंशयोयंतमनेनिरस्यति नचेत्यादिना नचैवमिति साधारणधर्मदर्शनस्यानुवर्तमानत्वादिति शेषः न
स्यप्रामाण्यसंशयस्यतथाचानुत्पत्तिमिति अथसोभ्रमत्वेऽप्यविघातंचतत्रनिश्चयःकिंत्रेच्छुनमित्यतआह भ्रमत्वे
तिपक्षेनुव्यवसायानंतरंव्यवसायस्यतद्वतितत्प्रकारकत्वसंशयःस्यात्यद्यपितद्रूपथानुपपत्तेप्रामाण्यस्यस्वतस्त्वनिरा
सः नत्वेवं परंतुस्मरन्यज्ञानत्वादेवसइत्याशंकतेअथेतिप्रामाण्येतद्वतितत्प्रकारकत्वेननद्वतितत्प्रकारकत्वमर्थ
स्यनद्वा॥५॥इहस्मरन्यज्ञानत्वादिकंनयाविधप्रामाण्यसंशयस्यानुभवसिद्धतयाडरयङ्गत्वात्तरन्यथानुपपत्तेतस्य
स्वतस्त्वमेववाधतइत्याहतथापीति॥६॥लेखातएवअनुव्यवसायस्यविषयः ननुसामग्रीबलसिद्धमनुव्यवसायस्य प्रामा
ण्यार्थंतद्वत्विषयत्वंदुरपवदमित्याशंकतेनन्विति अनुव्यवसायोव्यवसायविशिष्टस्मृत्यनं नच्चविशेषणज्ञानस्यवि
शिष्टज्ञानकारणत्वानभ्युपगंतमतेआहस्मअन्येषामुत्तरकालंधर्मितावच्छेदकधर्मितिप्रामाण्यग्रहस्तद्वत्वानत्वसंशयस्या

मानश्चभवतामपिसंमतः नासयंनकायंमिश्रेतथाभिधानात इंचेसादिः ननुव्यवसायोपनीतेविशिष्टपुरोवर्त्तिनिरजनं
विशेषणत्वेनमासते भवतांपुरोवर्त्तिनिरजनत्वप्रकारकंज्ञानमितिवच्चपुरोवर्त्तिनिरजनेरजतत्वप्रकारकंज्ञानमितिसाकारं
नत्वरजतत्वप्रकारकत्वज्ञानं सएवचप्रामाण्यग्रहः इच्छामेचपुरोवर्त्तिनिरजतत्वप्रकारकंज्ञानं प्रमानवेत्याकारः प्रामाण्य
संशयः अर्थं संशयेचनहीनेइंरजतंनत्वेत्याकारानिश्चयोप्रामाण्यस्यग्रहः समर्थविशेषकत्वस्यचग्रहः साधुसंग
छेते अन्यथाऽनुपपत्तिमिवाश्रयेत अत्राहुः प्रामाण्यसंशयान्यथानुपपत्तानहुर्मोविशिष्टेतत्प्रकारकत्वग्राहकत्वेनव्य
वसायस्यासामर्थ्यकल्पनेनपुरोवर्त्तिनिरजतत्वप्रकारकत्वमितिग्रहेपिपुरोवर्त्तिनिरजतेरजत्वप्रकारकमिति
नग्रहः वक्ष्यतिचग्रंथकारः कारणांशमितिशरीरज्ञानत्वादेरनुव्यवसायेनग्रहणमिति परमात्रग्राह्यत्वंवक्तुंयेनत्रा
ह स्वेतापीति ते करोषोहारमाशंक्यनिराकरोतिनचेत्यादिना स्वग्राह्यति स्वग्राह्यप्रामाण्यस्यस्वयाह्यत्वेनपराभ्य
पगतस्यप्रामाण्यस्यघटत्ववतिघटत्वप्रकारकत्वादेरंशयंतरन्यमात्रग्राह्यत्वरूपेपरतस्त्वसाध्येनग्रहकस्यानुमि
ग्रहत्वानादेस्तदाश्रयत्वाद्वाधानुमितेरनुसारेणानवस्थाज्ञानायाध्यमत्वंस्यादित्यर्थः अग्राह्यप्रामाण्यपक्षयाइ

तिपक्षेअग्राह्यप्रामाण्यंस्वाग्राह्यत्वेननैव्याप्यकामितस्यघटत्ववतिघटत्वप्रकारकत्वादेःप्रामाण्यस्याग्रहंतथा
चदृष्टेकएवार्थः अग्राह्यप्रामाण्यंग्राह्यप्रामाण्यभिन्नंअग्रमाणमितिपर्यवसन्नंतद्भिन्नग्राह्यत्वेप्रमाणग्राह्यत्वं
साध्येअप्रामाण्यसिद्धसाधनंतत्प्रमाया अनुमितेरनुसारइतिकश्चित् अनभ्यासदशेति हेतोः स्वरूपसिद्धिप्रसङ्गो
नापिस्वरूपकथनमात्रं नतुविशेषणं अर्थांतरप्रसंगनिःप्रयोजनत्वाच्च नथाहिज्ञानव्यक्तिभेदेपितत्प्र
कारकत्वादेरभेदेपितत्स्वाश्रयविषयत्वनरभावैक्यात् तेंचनांशनः सिद्धसाधनादेः एकांशःभेदेनोपस्थानाच्छेदेका
वच्छेदेनविधेःनत्सामानाधिकरण्येननिषेधस्यसिद्धेः उद्देश्यत्वान्नतत्रैवकांशः वस्तुतस्तुज्ञानंभेदेपितत्प्रकारक
त्वादेरभेदमनेइंभेदनयेनतत्तन्नप्रामाण्यंननन्नज्ञानग्राह्यमितिबोध्यं अन्यथाग्रहमात्रानुगमप्रसंगइ
तितत्त्वं नस्वाश्रयग्राह्यंनयावत्स्वाश्रयग्राह्यमतोनबाधः।।नन्नद्रमंघटितंप्रामाण्यंनाद्येनस्वांशेनाभिधेयं
अननुगतत्वात् प्रमाघटत्वत्रित्वमित्यादिनानुगमेपितत्पदत्रित्वनिमित्ताश्रयत्वावच्छेदकत्वस्यपरैरसंवेद्यत्वा
सिद्धत्वात् विशेषपरतायाः अवश्यंवाच्यत्वात् नद्रमंघटितप्रामाण्याश्रयत्वावच्छेदकत्वंचननद्रमंधर्मिसंबंधेभ्योन्य

येति संज्ञायकोक्तिलक्षणत्वेऽव्याप्तिश्चाक्षणिकत्वेऽनुमानेऽतिव्याप्तिश्च तदुक्तं
नयुक्तः प्रामाण्यसंशयानुद्भावनादिति वर्णितया तदधिकरणाक्षणिकत्वनिश्चयविषयत्वेप्रामाण्य
संशयजन्यसंशयकोटेर्नेदमित्यभिचारीति तदनीयेति संशयपदंचसंशयपदेनतद्धर्मिसामानाधिकरण्यलाभा
यतथाचतन्नद्धर्म्यभावतदभावयक्षणत्वत्वेनद्धर्म्यसामानाधिकरण्येसंशयकोटिलाक्षण्यं तदुक्तं
चतदधिकरणक्षणध्वंसाधिकरणक्षणध्वंसाधिकरणत्वेसतिनादृक्षणध्वंसानधिकरणत्वं पुरोवर्त्तिविशेष्य
कंघटत्वप्रकारकंज्ञानंसघटइसंकस्मात्तं अथप्रामाण्यप्रामाण्यस्मरणमथतज्ज्ञानंप्रमानवेतिसंशयइति
नासिद्धिः यश्चक्षुर्विद्धर्म्मंघटेनप्रामाण्यंकदाचिदपिनादृक्संशयसंभवस्तत्सक्षद्दृष्टिभावनीयं स्वमतेनच
हेत्वभिधानादुभयसाधारणसंशयत्वानिर्वचनत्वेपिनक्षतिरिति सर्वंसुस्थं एतेनदूषणाभासस्समाधानाभासा
नादृतीयाः तेचयथा ननुस्वाश्रयोसतिक्षणायेक्षयात्तीयक्षणेनसंशयः संभवति अथस्थितिक्षणाय
क्षयात्तथावक्तव्यं भवतिचघटः प्रमा अथज्ञानत्वविशिष्टस्याहकोः ग्राह्यकोवाः नुभवसायोथप्रमात्वाप्रमात्व

स्मरणं अथप्रामाण्यसंशयइतिचेत् नथापिस्वाश्रयस्यविषयेःविषयेवाधर्म्मेनरेस्वाश्रयएववातथाविधलक्ष
णोसंदिह्यमानस्वाश्रयग्रहेनेघटत्वगुणत्वादौव्यभिचारः अथस्वाश्रयानिवर्त्तनीयसंशयविशेष्येनस्वाश्रयया
स्मिंतिसाध्यं स्वाश्रयानिवर्त्तनीयप्रामाण्यसंशयवरथंसंशयोपीतिनद्वारणापरेतोत्तरयितीतिचेत् विभ्राम्यतुना
वरथोनंतं घटादीनांस्वाश्रयानिवर्त्तनीयस्यदेवदत्तीयत्वादिकोटिकस्य प्रामाण्यसंग्राहितहेतोरपिच विषयता
नुकेनवार्थतो अथस्वकोटिकस्वाश्रयनिवर्त्तनीयस्वाश्रयोनरतीयक्षणावर्त्तिसंशयविषयेस्वाश्रयस्यात्वाभावः ग्रा
ह्यमात्रानुगमेनवाच्यइतिचेत् नस्वरूपेणाश्रयरूपेणवापत्रगृह्यमाणस्यान्यरूपेणसंशयस्यतथाविधत्वात् नहि
घटेगृह्यमाणत्वेनव्यभिचारात् एवंधर्मितावच्छेदकभेदादिरिद्धव्यः कुकल्पनाप्रहस्तादरेतुहेतोर्व्यर्थविशे
षणत्वंदुर्वारमितिदिक् केचित्तुस्वाश्रयोत्तरसमानाधिकरणस्वार्थकोटिकयावत्संशयपदंकालीनस्वाश्र
योत्तरसमानाधिकरणसंशयकोटित्वादित्यर्थः स्वार्थत्वंतुस्वाश्रयविषयतायप्रयोजकप्रमासन्निधानित्वं स्वा
श्रयविषयत्वंचोभयमतेन्यायमतेवासिद्धमिदं अन्येतुस्वाश्रयेसतीत्यादिनाविशेषदर्शनमुखेनसंशयसत्वा

तिवप्प

अथाप्रसिद्धत्वमुक्तं तथाचस्वाश्रयाप्रतिबध्यमात्रसंशयकोटित्वात्स्वाश्रयप्रतिबध्यसंशयाकोटित्वादिनि
यावत् नयावत्स्वाश्रयप्रकारइतिसाध्यं तेन नधर्म्यादौव्यभिचारः यस्यचधर्मस्यकदाचिदपिनतद्वतिप्रमाणा
श्रयःप्रतिबध्यःसंशयःतद्वतिंप्रमाणंपक्षंकृत्वेतिभट्टजनमेवेसाहुः॥ अप्रमाणेति अप्रमाणंतत्प्रमाणविरोधात
त्तत्प्रमात्वाभावःतत्तद्वत्वंचतत्संशयजन्यसंशयाविषयत्वादित्यर्थः॥ तत्संशयस्यतत्संशयत्वेनजनकत्वंकि
ञ्चित्तेनधाणेकाहिकाप्रमाणसंशयपक्षएवंसर्वत्रतत्संशयजन्यसंशयतादृशप्रमाणपतदीयज्ञानप्रमाणेभ्यप्रमहू
नंबनोभयजन्यसंशयस्यचविषयत्वेपिप्रसिद्धिः

यदिचकचि
द्धर्मविशेषेप्रमाणसंशयाहितोनसंशयस्तदातद्वतिप्रमाणपक्षाद्वहिर्भावनीयं केचित्तुप्रमाणप्रमाण
मात्रकोटिकसंशयकोटित्वादित्यर्थमाहुः॥ अत्रचकापिहेतोरप्रयोजकत्वंकथंचित्संदिग्धासिद्धेमितिद्रष्टव्यं
महमित्यौप्रत्याहः विवादेति अत्रविप्रतिपन्नानुपलब्धीतेननदप्रमाणविषयकत्वेननग्राहकंविशेषणीयं

ल

यो

अतोनसिद्धसाधनंग्राहकंग्रहःहेतौचतदाधारविशेषितस्याहशोग्रहःएवमर्थापत्तेः संदिग्धमानत्वादित्यसतत्रेत्यादिः शे
षंपूर्ववत् पक्षेत्यादिप्रसज्यनिषेधपक्षेणोत्तरतीपक्षेणेत्यवसायेप्रमाणसंशयप्रसज्यनिषेधपदेनविवक्षितः नत्रिषेधव्यक्ति
रिचप्रपंचसाध्यकाजीनांतंतथाचैतद्धानप्रमाणंनात्रज्ञानेनत्रिषेधव्यक्तिनाशंतद्धत्तरतीपक्षणोऽत्रज्ञानेसंदिग्धमानत्वा
नप्रकारज्ञानत्वाद्योर्व्यवसायःतद्विषयीकृतयासंदिग्धमानयोर्व्यभिचारवारणायः साध्यहेत्वोरत्रेतिअप्रपंचव्यवसायप्रत्रप्रमा
माणग्राहकोनवेतिविप्रतिपत्तिः॥अप्रपंचव्यवसायप्रत्रप्रमाणग्राहकः॥तत्रप्रमाणग्राहकस्यसामग्रीजन्यत्वात्इतिस्वा
पनाप्रप्रपंचेहेतुःसंदिग्धासिद्धइतिजल्पस्तूर्ववत्उत्तरंरूपंतुअप्रपंचव्यवसायोनतत्रप्रमाणग्राहकस्तत्रप्रमाणसंदेह
विशेषितत्वान्निषेधपक्षेसतितत्रप्रमाणसंदेहाविशेषित्वाहेत्यादि॰ अत्रापिसंदिग्धासिद्धत्वंद्रष्टव्यंअप्रमेयव्यवसायो
व्यवसायेप्रमाणग्राहकोनवेतिविप्रतिपत्तिःशेषंपूर्ववत्एवंमहमतेपिएवोक्तदिशानेयं॰ किंतुस्वापनापंपक्षताव्यु
दकावच्छेदेनसाध्यसिद्धिरुद्देश्यःप्रतिस्वापनापंतुतत्सामान्याधिकरण्येनेतिशेषः॥अथेत्यादिःप्रमाणाभिधेयेनप्रमाणेनसि
द्धसिद्धिमाशंक्याहनः सिद्धाधांचप्रमाणांसाक्षात्विषयास्तानन्वात्॰ भ्रमवत्इतिसविषयत्वेसिद्धेविषयस्यापितद्विषयत्व

मर्थसिद्धमिति वह्नेर्हेत्वसिद्धेः धीत्वस्यानुमाने पि वह्नि विषयत्वं सिद्धं तथाचानुमाने तिरेकिणानैवप्रमात्व मनुमातुंशक्य
मित्याशयेनाह तत्र दोषमिति एकदेशीति विशेषेति अग्नेर्धर्मितावच्छेदकविशिष्टधर्मिणीवह्नित्वप्रकारकोऽनु
भवः इत्यर्थः॥ नावह्निरिति पक्षवह्नित्वप्रकारस्तत्रावह्निमात्रहानिः [illegible]
प्रकारकोनेत्यर्थः वह्नित्वमत्रप्रकृतधर्मिता
वच्छेदकविशिष्टधर्मिणीतत्रावह्निमात्रहानिधर्मितावच्छेदकप्रकारकस्तत्रमात्रार्थधाकावह्निहानित्वांशस्यानिष्प्रयो
जनकतया षष्ठंवक्ष्यति वह्नित्वेति वह्नित्वप्रकारकावच्छिन्नावह्नित्वविषयताकोनेत्यर्थः॥ तेनवह्नित्वप्रकारकावह्नित्व
ज्ञाननिष्ठः॥ नवह्नित्वेति अवच्छिन्नत्वंसमानाधिकरणमात्रेतथाचवह्नित्वधर्मप्रमानाधिकरणवह्नित्वप्रकार
कविषयताकोनेत्यर्थः॥ दाहसमर्थेति॥ तादृशप्रपन्नोपधानमसार्वत्रिकं॥ दुर्जेयंचअगृहीतज्ञानकार्य एम०
कारणभावैः॥ एवंस्वरूपोपयोगत्वमपि॥ तदत्वेनगृहीतत्वंवेत्यनलङ्घेपक्षंसुलेपंजघुतरमाह॥ दाहसमर्थेति॥ प्रथमसाध्येदाहसम १३
पत्र

र्थविशेषकत्वावच्छिन्नवह्नित्वप्रकारकत्वमर्थः॥ अवच्छेदकत्वंचानुगतहानित्वं॥ दाहसमर्थमात्रेवह्नित्वप्रकारकत्वंतुफलिता
र्थः॥ तेनवह्न्यवह्न्योर्वह्नित्वज्ञानेनव्यभिचारः॥ निश्चयत्वं॥ नोपादेयं॥ द्वितीयेनिश्चयत्वमात्रंहेतुः॥ तद्वैकत्रवह्नौतोविहङ्गेम
यत्वज्ञानहिप्रत्यक्षत्वं॥ तेनज्ञोहितोवह्निरित्यादिभ्रमेनव्यभिचारः॥ एवमेवषष्ठेपि॥ तृतीयेदाहसमर्थमात्रविशेषकवह्नि
त्वप्रकारकनिश्चयत्वमर्थः॥ तेनवह्नित्वमात्रेएवनूनंवह्निस्मरणेअवह्नित्वमात्रेणवह्निमात्रस्मरणेज्ञोहितोवह्नि
रितिस्मरणेनव्यभिचारः॥ विशेषणदानंवह्नित्वस्यनहानिधर्मीप्रकारकत्वेनविशेषणत्वंतुनास्तीतिवह्नावतिव्याप्तत्ववह्नि
त्वोभयमात्रप्रकारकस्मरणेव्यभिचारः॥ अखंडमावस्तुतिरिक्तत्वाच्चवैषम्ये॥ अत्रवह्नेमात्रविशेषकोऽनुभवःपक्षः॥ हि
पदाद्वापत्रवह्नित्वप्रकारकस्तत्रनविशेषणदानंवह्निप्रकारइतिसाध्यार्थहेत्वर्थश्चदाहसमर्थमात्रेवह्नित्वप्रकारत्वेकेवलेति
निश्चयत्वधर्मान्तरधर्मान्तरभ्रमसाधारणवह्नित्वप्रमाणःपक्षत्वेदाहसमर्थमात्रेवह्नित्वप्रकारकत्वेहेतुरिदाहसमर्थोभ्रमवि
शेषोवह्नित्वप्रकारताद्यत्वंनत्वंअखंडमावेत्यनवैषम्ये॥ चतुर्थपंचमयोःप्रथमवद्दोषःकेनचेत्यादितत्त्वचिन्तामणिरहस्यव्याख्या
नः॥ अतएवेति॥ एकव्यक्तिपक्षकेपक्षैकदेशेसाध्यप्रसिद्धेरसंभवादितिभावः॥ ज्ञानेमानाणमितिदिविशेषणंपक्षतायांच

GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS LIBRARY MADRAS

वक्ष्यामः। नचि दंवह्नित्वप्रकारकज्ञानंनवह्नित्वाभाववतिवह्नित्वप्रकारकमित्यनुमितेर्वह्नित्ववतिवह्नित्वप्रकारकत्वंविषयीकृत्यापिसंभवोन्नपक्षधर्मताबलंप्रयोजकंबाधस्यावेनतात्। विशेषविशेषांतरस्यानुपस्थितेश्चनतादृशेणासिद्धिः। न ह्यत्रतप्तसुरभिगंधबाधेजाठरमानागंधानुमितिर्जात्वपितुरभित्वेनगंधंविषयीकरोतिकुतोन्तुकदाचिद्सुरभिमित्वेनेत्यतआह पदेत्यादि। इदंदाहसमर्थमात्रविशेषकंवह्नित्वप्रकारकज्ञानंनतादात्म्येनवह्निप्रकारकज्ञानंवह्निविशेषकंतेननतादात्म्येनवह्निप्रकारतयासिद्धसाधनतादोषः। वह्नित्वेति। वह्निभिन्नाविशेषकत्वेनतिक्तविशेषकत्वादित्यर्थः। तेननासिद्धिव्यभिचारौ। विशेषणासिद्धिस्तुइदंज्ञानंनवह्निभिन्नविशेषकंदाहसमर्थविशेषकत्वात्यथावह्निभिन्नप्रत्यनुमानात्तेन प्रतियोगिदृष्टांतेचव्यापके व्यर्थविशेषणतावैयर्थ्यं। ननुयथावह्निभिन्नविशेष्यत्वसमसिद्धिःतथावह्निभिन्नत्वभिन्नेवह्निविशेषकत्वसत्तावाच्यंतथाचतद्भिन्नोपदिवह्निमात्रविशेषकस्तदाचपित्वं अथावह्निविशेषकोपितदाप्रसाधारणोन्यएवेत्यनांतरेतन्निष्ठावपिबोध्यमितिचेन्नसद्भिन्नस्यैकैकतद्रूपान्निष्ठपदशक्यांशेरेकिप्रवृत्तेरप्रसिद्धत्वात्। उपायस्यउपायांतरस्यादोषतायामूलएवव्यर्थत्वात्। असाधारणस्यदेशाविशेषएवदोषत्वात्सामान्यतेउपस्थितेनविशेषकं

वह्नित्वभ्रम

॥ यद्वह्निभिन्नविशेष्यकंतद्दाहसमर्थविशेष्यकं

भ्रमस्यवह्नित्व॰का ...नुभवस्त्यर्थः। अवह्निः वह्निभिन्नः। अत्रहेतुः। दाहसमर्थवृत्तिवह्नित्वप्रकारकविषयता॰

त्वेवह्निसंबंधावगाहनसेत्यपिकश्चित्। यद्यपिवह्नित्वप्रकारकज्ञानस्यवह्निविशेषकतामात्रंनमानंतथापिवह्नावह्नेरवह्निभिन्नप्रत्यक्षेवाएतन्नयापिवह्नित्वप्रकारकविशिष्टेवह्निविशेषकत्वंसिद्धवत्। वह्नित्वप्रकारकज्ञानंकेदनसिध्यतिपक्षतावच्छेदकावच्छेदेनसाध्यसिद्धेःकूंचोनेदितिवदंति। नन्वाक्षुरदंवह्नित्वप्रकारकंवह्निविशेषकत्वावच्छिन्नंदाहसमर्थंवह्नित्वंत्वात्। पत्रैवंतत्रैवंपपाचवह्नित्वंप्रकारकत्वंततश्चेदंज्ञानंवह्निविशेषकत्वावच्छिन्नंवह्निप्रकारकत्ववत्दाहसमर्थंवह्नित्वप्रकारकत्वात्। पत्रैवंतत्रैवंतद्देवेत्यादिः। अपसिद्धांतादिपुरेवर्त्तिवंह्नित्वप्रकारकविषयतांकान्यत्वंनवावह्निदाहसमानाधिकरणेतिवह्नेर्दाहसमानाधिकरणेत्यर्थः। वस्तुवस्त्वोर्वह्नित्वज्ञानंननुवस्त्वहसवह्निनिष्ठवह्नित्वप्रकारकविषयतांकंहेतुंचस्वीकः। विषयतेस्वव्यधिकरणप्रकारकविषयतायोनेत्यर्थः। तेनवस्त्ववस्त्वोरवह्निवह्नित्वभ्रमकत्वंहेतुंचदाहसमर्थवह्नित्वविषयताकान्यत्वेविशेषावह्नित्वंनस्वनिष्ठप्रकारकविषयताकं। यत्वेचसतिवह्नित्वप्रकारकनिश्चयत्वे। अत्रदाहसमर्थमात्रविशेषकोनुभवःपक्षः। सर्वत्रत्वाहचिएवोक्तोबोध्यतादात्म्यसमवायाभ्यांवह्निवह्निप्रकारिकायाअवह्नित्तिविषयतायाःविशेषणीभूतवह्नित्तित्वात्। द्वितीयसाध्येसिद्धसाधनेविशेषणभेदेनविषयता

प्रत्यक्षः १५

भेदानप्रसिद्धेरिति विशेषणस्य विषयतानधिकरणत्वेनानन्वित एव कुतो वह्नित्वभेदेति विशेषणत्वात् विशेषणमात्रत्वात् विशेषणीभूतादृशविषयताविरहे पक्षस्यानन्तादृशैकत्वेऽविरहादिति न सिद्धसाध्यं तद्वदन्योन्याभावो वा साध्यः एवमपि वह्नित्वेनान्योन्याभावस्यापि वह्नौ सत्त्वेन पक्षैकदेशवृत्तिहेतोस्तत्रापि सिद्धिसंभवात् पक्षैकदेशहेतुमतितया तत्रापि संभवेनानन्वितस्य द्रव्यादेः प्रसक्तिः तथापि विशेषादर्शनदशायां गगनैकदेशे पक्षीकृतेऽपि कस्यचिन्नित्यद्रव्यस्य सत्त्वेन सिद्धसाधनवारकतादृशनुमितिसंभवेऽपि न सिद्धसाधनवारकानुमितिदर्शितं नस्तेति तथा च वह्नित्वसामानाधिकरण्यधर्मावच्छिन्नवह्नित्वप्रकारकविषयताकोऽनुमितीति साध्यं अवच्छेदकत्वं च सामानाधिकरण्यवह्नित्वनिरूपितभिन्नवह्नित्वप्रकारकविषयताकोऽनुमितीति तु फलितार्थः पक्षैकदेशे पक्षैकदेशसिद्धसाधनं निरस्तमेव तथापि पुरोवर्तिनि दृश्यत्वसाधारणवह्नित्वप्रकारकविषयताकत्वेन पक्षतावच्छेदकेन पक्षतावच्छेदकेन भेदाग्रहेण सिद्धसाधनं मा भूत् मा भूच्चोपदर्शितद्वितीयक्षणीयधूमादिति तत्प्रतिधानं विशेषणीविशिष्टस्यानन्वितविषयत्वस्यव्यवहारादेः समानाकारबुद्धेर्वा हि कचिद्भेदाग्रहेऽनुपपत्तिस्तत्र विषयताभेदाग्रहेबीजं वस्तुतोऽतिरिक्तं विषयतावादिनामपि विशेषणत्वप्रकारत्वादेर्वा विषयताभेदाग्रहेति निर्विकल्पकसंकल्पलक्षणघटादेरपि तथात्वात् साध्यप्रसिद्धया पक्षत्वेनासाध्यत्वेनानिश्चयात् १५

तथानिश्चयेऽपि न क्षतिः व्यतिरेकेति साध्यसामानाधिकरण्यग्रहस्य किंचित्करत्वात् भ्रमत्वसंशयकत्वहेतोरकिंचित्करत्वात् न विशेषनिश्चयेन पक्षेभ्रमत्वव्यापकाभावत्वनिश्चयादिरूपेण व्याप्तिनिश्चयप्रयोजकत्वेनानिश्चयापादानस्य संशयकत्वेनतस्य दूषकतायाश्चानिरस्तत्वात् अयं पृथिवीत्वेनेत्यादि अत्रहेत्वादिकं पूर्वोक्तदिशानुसंधेयं एवं पृथिवीत्वसामानाधिकरण्येन पृथिव्यनुमितिः पक्षतावच्छेदकधर्मस्तदवच्छिन्नविषयताकान्यत्वंभ्रमत्वं च धर्मस्यवच्छेदकत्वंप्रकारतासामानाधिकरण्येन तथा च पृथिव्यनुमितिधर्मप्रकारकत्वं पृथिवीभिन्नद्रव्यत्वावच्छिन्नविषयताकान्यत्वमित्यर्थः संधासमानाधिकरण्येनेति तादृशप्रकारिकाया विषयतायाः संसर्गतया विशेषणतया वा भ्रमत्वप्रतियोगित्वमर्थः संधासमानाधिकरण्यप्रकारीभूतधर्मितावच्छेदकीभूतधर्मनिरूपितस्तदन्यसंधासमानाधिकरण्येनेति पर्यवसन्नप्रतियोगित्वं पर्यवसितपाठः पृथिव्यः पृथिवीत्यनेनेमे पाठाः पृथिव्यादिनिश्चयेनेत्यस्तितथापितन्मात्रविषयताप्रतियोगित्वंतदन्यविषयताप्रतियोगित्वंचेति तावत्तन्मात्रं पृथिव्यान पृथिवीत्वेन पृथिवीन वेति चज्ञानेव्यभिचारिणि तत्संधासमानाधिकरण्येनादि संधासमानाधिकरण्यप्रकारकत्वंचप्रकारत्वव्यापकसंधासमानाधिकरण्यकत्वं तेनतादृशप्रकारकत्वविवक्षणेनसंशयस्यपृथिवीत्वादिसंधासमानाधिकरण्यकदाहः नव्यभिचारः

+ कत्वाभावः साध्यार्थः। कर्कायंपृथिवीज्ञानस्यवारणायेतावपकारांतंनेऽनिर्विकल्पकारणायपकारांतमित्याहुः। तच्चिंत्यं। पृथिवीभिन्नवृत्ति
+ पृथिवीत्वप्रकारकविषयता

प्रत्यक्षे० भावः निश्चयत्वंवाविवक्षितंज्ञानोपादेननिश्चयपरंज्ञानपदंप्रतिपादयत्। अतएवनतद्वैयर्थ्यमितिभावः। निश्चयत्वंचप्राग्
१६ कंबोधंगंधवन्नात्रविशेषकज्ञानस्यपक्षत्वान्नांशतोबाधप्राप्तिरितिकेचित्तुगंधसमानाधिकरणप्रकारकविषयताकान्य
त्वेप्रतिगंधसमानाधिकरणविषयताप्रतियोगित्वंफलितार्थः। तेनसंतोषादानेनपृथिवीनवेतिसंशयस्यपृथिवीने
य वेतिचभ्रमस्यकदाप्यनंतंपरिशेषेचनिश्चयत्वंविवक्षितंविवक्षणीयंज्ञानपदेननिश्चयत्वंनिश्चयस्यधर्मवि
शेषःसच्चपृथिव्यांतदन्यप्रकारकत्वमित्याहुः। अन्येतुपृथिवीमित्रंहत्तिविषयतोक्तेनेतिसाक्षीशीतापृथि
वीत्वेप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपितप्रमात्वापादानंनिरस्तंकुरुतेप्रतीतेति। इत्यादिनेन
२ पृथिव्योरवएतेषांपृथिव्यांवितिज्ञानेव्यभिचारस्यनिश्चयेप्रमात्वेनिश्चयेपृथिवीत्वांशेअप्रमात्वापि
विषयताभ्रमादृत्तीत्यादिसाध्येपक्षःपृथिव्योरिमेपृथिव्यांविनाघटकत्वभ्रमत्वेनसिद्धसाधनमार्थांतरंवा।पक्षेवृत्ति
विषयतायाःपृथिवीवृत्तित्वेनपृथिवीत्वस्यतदाश्रयवृत्तित्वात्। अतआहुर्विशेष्यभेदेनेति। अथविशेष्यस्यैवविशेष एप्र०
णस्यापिभेदेनविषयतायेदादिषयताश्रयादृत्तीत्यादिसाध्येहेतोर्निश्चयत्वेनघटितत्वात्ततदघटकीभूतप्रकारकविष १६

पतायाअसिद्धेरप्रसिद्धिरित्यतआहुःनचेतिमानाभावादितिपक्षःपृथिवीरिमेपृथिव्यादितिज्ञानंविषयतांश्रयपा
दृत्तिप्रकारकंनतुपक्षःपृथिव्यादितिसार्वत्रिकोव्यवहारादिः। ननुसंशयोनविरुद्धोभयप्रकारकविषयताकइति
कस्यापिप्रकृतविपरीतएवेतिभावः। वक्ष्य
भय तोविशेषणभेदेनविषयताभेदेपैकधर्मिकमिथोविरुद्धोप्रकारकविषयतादृष्टयतियोगित्वंसंशयत्वंस्ववचनव्या
त्यधिकरणपृथिवीत्वप्रकारकविषयताकोनगंधसमानाधिकरणपृथिवीत्वप्रकारकविषयताकज्ञानत्वादि
तिअपिप्रकाशतेसंभवतिअत्रचपृथिवीतदितरविशेषकसमूहालंबनप्रमायाःपक्षत्वेपिनक्षतिःसमर्थप्रवृत्तिज
न कत्वेतिसामान्यलक्षणप्रमाणानुमानाभिप्रायेणेतिसंप्रदायः। परंतुवह्निज्ञानस्यदाहसमर्थधीत्वेचप्रवृत्तेर्जनक
न तावच्छेदकंनचनिषयकंविषयनिरूपंदाहसमर्थमित्यर्थः। अतोनविषयवृत्तिगंधादिसमभिव्याहारविशेषइत्याहुः। ज्ञाना
ति नंतरमितिनदनुव्यवसायेसतीवक्ष्यतिः केचित्तुउपस्थितपोदाहसमर्थवह्निप्रकारकज्ञानपोविषयविषयीभावोमन
सापरिष्कृतेऽनंतरंचक्षुषैवविशिष्टमितिपदजन्यज्ञानस्याहुत्वादितिकाचित्कंपदंप्रामाणिकंसहसेत्यनंतरंननस्यात्पाठार्थः

+ धारितप्रामाण्यस्य हेत्वभावात् तत्प्रामाण्यधाराधारितप्रामाण्य ~

यद्विशेषात्व~ + वकाशः अभोहारेपेपिवि~

प्रमाणशीलत्वंप्रकारकंज्ञानंकस्वरूपयोःप्रत्येकमेवहेतौप्रवेशः व्याहतेतिमन्त्रमव्याहतेत्यर्थः अप्रसिद्धिरप्रसिद्धिः नचेति-आ
शेषप्रमाप्यर्थेन अत्रचरतीपार्थेन व्यभिचारोऽतात्पर्यार्थभेदः कारणेति-विशेषतावच्छेदेनप्रकारकताबोधंप्रतिनविषयी
तचतुष्कादौनव्यभिचारः शरीरेऽपीति-तथाचसाध्यहेतोर्मुख्येवविशेष्यताप्रविष्टेति-न सिद्धसाधनव्यभिचारोऽवकाशः एषि
व्यादिज्ञानंतु एषित्वप्रकारकमेवपक्षः अतोनाभेदाश्रयतया ... र्थांतरस्थांशेसाध्यहत्वान्नव्यभिचारइतिकुसुमांजल्यादयः
मिश्रमतेः अनुव्यवसायांतरग्राह्यत्वादनवस्थेत्यपिदृश्यं प्रामाण्यस्यस्वग्राह्यत्वंस्वप्रामाण्यविषयकत्वमितिपक्षे स्वविषयत्वे
वतूनवस्थाविनाप्रामाण्यं ... ग्राह्यत्वेति-व्यवसायस्यविषयावर्यवसानमेवस्यात्-तथाचावश्यंकोऽपिप्रामाण्यांश
परत्वं ... प्रामाण्येत्यनवस्थेत्यर्थः अथकिमर्थंप्रामाण्यानुमितेरनुसरणंपुरुषत्वव्याप्यकरणादिदर्शनेनपुरुष
त्वसंदेहप्रतिबंधादनिमतनिश्चयोत्पादस्य ... प्रत्यूहत्वात्-नहिकरणादेःपुरुषत्वव्याप्यत्वनिश्चयमंतरेण
करणादिमतिपुरुषज्ञानत्वस्यप्रामाण्यव्याप्यतानिश्चयःसंभवत्यप्रयोजकत्वात्-करणादेरद एम०
र्शनेतूहेतोरसिद्धिः अथप्रामाण्यसंशयाहितोऽर्थसंशयःप्रामाण्यनिश्चयादेवनिवर्त्स्यतइतिचेन्न-नहिप्रा १७
~ यत्कल्पंत्वंतदादिघटितोऽ~ सत्यपिविशेषदर्शने~

प्रामाण्यसंशयःसंशयसामान्येनहिशेषवाहेतुःव्यभिचारात्-संशयत्रैविध्यव्याघातापत्तेः-प्रमात्वदेतेभावप्रमात्वनद
भावादिसंशयानांमिथोव्यभिचारात्-एकतरकोटिनिश्चयेसंशयानुपपत्तेः-अथप्रामाण्यशून्याकाङ्क्षीनार्थसंशय सं
शयत्वार्थनिश्चयःप्रतिबंधकइतिचेत्-किंतादृशसंशयत्वेनाविजन्यतायांसत्यांतदवच्छिन्नत्वंप्रयोजकंनिश्चयस्यप्रकारिता निबंधक-
स्यात्-एतेनविशेषादर्शनंएवसंशयेविशेषदर्शनप्रतिबंधकमितिपक्षेसंशयसामान्यस्यैवविशेषादर्शनजन्यत्वा जन्य
त्-अथप्रामाण्यसंशयानंतरंनिश्चयेप्रामाण्यनिश्चयोहेतुरितिचेन्नतादृशनिश्चयत्वेनजन्यतायांमानाभावा
न्निश्चयसामान्यसंशये ... सामान्यीसत्त्वेसत्यविप्रामाण्यसंशयेतदुत्पादस्यदुर्वारत्वात्-नहितदनंतरंनिश्चयत्वेन
जन्यतानदवच्छिन्नंप्रतिबंधकस्यकिंचिद्रूपावच्छेदेनजनकतायांमानाभावात्-महागौरवप्रसंगप्रसक्तेश्च-एतेनापि ह
अर्थनिश्चयोनार्थसंशयंप्रतिप्रामाण्यसंशयस्यैवप्रसंशयोत्तरपक्षंप्रतिविशेषदर्शनसहेतुनाव्याख्यातं-अथभव अ
तामपिकथंसत्यपि-अर्थनिश्चयेप्रामाण्यसंशयेसतिनतंसंशयइतिचेत्-गृहीतप्रामाण्यस्यैवविशेषदर्शनस्यप्रतिबंधकत्वा
दितिगृहाणअप्रामाण्यस्यानुमानादनुमानेपिनक्षतिः-तादृशभावविशिष्टस्यप्रतिबंधकत्वात्-तत्तदभा

प्रत्यक्ष
१८

व. नांविशेषणविशेष्यभावेविनिगमनाविरहेणनिश्चितिः॥प्रतिबंधकतावैछेदकाननुगमस्यचादोषत्वात्प्रकृतेचागृहीतप्रामाण्यकएवविशेषदर्शनस्यसत्वात्रसंशयानुभवः॥अत्रवदंति॥स्वतःसिद्धव्यभिचारदर्शनाकाणादैःपुरुषत्वादिव्याप्यताग्रहेणवागृहीतायाः कणादिप्रतिपुरुषत्वज्ञानत्वस्यप्रामाण्यव्याप्यतायाःस्मरणात्प्रामाण्यानुमितिःकणादैःपुरुषत्वव्याप्यत्वादेर्विस्मरणभावोत्तरंतद्दर्शनात्पुरुषत्वसंशयप्रतिरोधः॥अथप्रामाण्यस्यानुमापकज्ञानवत्तोपगमेशक्तग्रहसंपेक्षेछेदकइतिकृतंतदनुमित्यापगमेऽपि दीक्षाकालीनंविषयकत्वंपुनरनुमितेऽपिसमानं॥ समान
अत्राहुः॥पक्षतावच्छेदकपुरोवर्तिविशेष्यकत्वावच्छेदेनप्रामाण्यानुमानेऽन्यज्ञानेनसानुव्यवसायेपुरोवर्त्तिविशेष्यकत्वमनुभवन्अन्यथातद्गृहीतविरहान्न संशयइति॥अनुमित्यपनीतप्रामाण्यस्यानुव्यवसायेनोत्तरदीक्षाज्ञानेनहणंपुनरेकत्वोदिक्षणांतरितजन्मनितस्मिन्नसतरा म भंगप्रतिपक्षमवतीत्यादिकंजिनोपहितजैनिकमानपक्षे॥ ७॥ ७॥ प्रसंगादुत्पत्तिमपिप्रमायाःनिरूपयतिउत्पद्यतेऽप्रमावदप्रमापिस्वतएवेत्याशंकतेअथेति॥ एम०
सामान्यसामग्री।कार्यजननीतिशेषः॥फलजनितपतकारणस्तोमस्येवसाप्रमाजननीत्वात्॥नचसापत्नीद्वयमित्याहाम्ना १८
पीति २

* कः सकलज्ञानव

प्रतिभेदःस्वरूपभेदःवैधर्म्यंव्यावर्त्तकोधर्मःघटज्ञानत्वोपादानेनार्थसमाजेऽविरहविशेषणानाप्रत्यक्षता॥ज्ञानत्वेन
जन्यज्ञानत्वेनवा॥ज्ञानहेतुमात्रजन्यतया॥साध्येज्ञानहेत्वतिरिक्तहेतुजन्यत्वे॥विशेषः॥साध्यहेत्वोःसहानवस्थान॥ह
स्य कांतेसाध्यवैकल्यमाहु॥अप्रमायामितिः॥विशेषणेसतिज्ञानत्वसवैधर्म्यंद्योतयति॥व्यवहर्तृमात्रंकर्मणिजुहो
दाविशेषणेसविशेष्यज्ञानत्वसवैधर्म्यप्रतिपत्तये॥पश्चात्तुजन्यत्वमेवापिकश्चित्॥यत्किंचिज्ज्ञानव्यक्तीनांवा
हेतुत्वंवाहेतुत्वेपक्षेयेतिपणःकस्याश्चिज्ज्ञानसामग्याभिन्नत्वंविवक्षितंःसर्वाभ्यएवताभ्योवाअपिघेएवंवदितिअंशेः आ
विशेषादितिविशेषोज्ञानमेवनार्थसंभवः॥अथज्ञानसामान्यसामग्यतिरिक्तसामग्रीजन्यत्वंवक्तव्यमित्याशंक्यनिराकुरु
ते॥नचेति॥आप्तिर्ज्ञानत्वस्यहेत्वप्रसिद्धिर्ज्ञानत्वमेवेतित्वन्मतइतिशेषः॥पद्धतेत्यादि॥अतःसत्वंउत्पत्तिःपद्धतौ
त्रयस्याशेषप्रसतःसत्वंतद्धेतुनिष्प्रमधर्म्मस्तज्जन्यतावच्छेदकइत्यर्थः॥जन्यत्वादेर्दंडादिजन्यतावच्छेदकत्वंवारणा स्यात
पाशेषमिति॥नीलघटत्वादेस्तुतथात्वेवारणपासतिबाधकेतिरूपणीयं॥अधिकमितिःतत्रानित्यज्ञानत्वस्यहेत्वनि
ष्पन्नतयाज्ञानत्वस्यतथात्वसंभवइतिभावः॥योगादिसाधारणसत्वस्यपूर्वक्षणसतोऽनंतरक्षणेनाशादेःसक

MEMORIAL

ज्ञानत्वसदंशादिनिरूपत्वात्तद्यत्वादेर्दंशादिजन्यतावच्छेदकत्वं नस्यादिति॥पदार्थोनुमितेस्तादृशो वंशरूपं पदार्थो
नुमितमशेषमितिपर्यवसन्॥ज्ञानत्वाद्यनुमितेनुमितिरूपज्ञानत्वस्यतथात्वे संभवदनिसिद्धसाध्य
मप्रसिद्धेश्चसिद्धसाधनंपुर्वत्रापिद्रष्टव्यं॥एतेनेत्यादि॥अवच्छेदकमननिरूक्तहेत्वभावाच्चज्ञानादिसामा
न्यहेतुजन्यतानतिरिक्तहेतुत्वेनसिद्धसाधनस्यवारणमपिन्यायसिद्धं॥ज्ञानत्वावच्छिन्नेति॥जन्यत्वविशिष्टज्ञान
त्वावच्छिन्नेतिजन्यत्वविशिष्टज्ञानत्वान्यूनहेत्वित्यर्थः॥केचित्तुबाधानवतारदशायांज्ञानसामान्यकारणज
न्यतावच्छेदकत्वेनार्थोपस्थितस्यवारणमपिन्यायसिद्धमेवेत्याहुः॥ज्ञानत्वेनादिप्रमात्वाप्रमात्वस्मृ
त्वात्॥भ्रमप्रमाणेतरपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वादिति॥अत्रतात्पर्यं॥तेनप्रमात्वाप्रमात्वयोर्ज्ञानत्वेनजन्यभ्रम
माद्यविशेषान्यज्ञानत्वादिव्याप्यत्वेनक्षतिरितिवदंति॥परंतुज्ञानाकरणाद्याभिन्नकोपाधित्वादित्यर्थः॥वि
धाचाविधाचेतिप्रथमिकोविशेषिकोविभागइतिचिंत्यं॥तत्रौकोसविधात्वस्यनिर्विकल्पकसाधारण्यं
स्यनिर्णयहेतुर्विशिष्टज्ञानमात्रहेतुर्निर्णयसाधारणात्प्रमात्वादन्यत्वात्तद्विशेषाहत्वप्रकारकत्वादिति॥नैयायि

नत्वादिकमितिजन्यतावच्छेदकोटौनविशिष्यतदुक्तमार्षंप्रमात्वस्यत्वन्मतेनित्यहेत्वोर्भिन्नत्वेनेति॥ज्ञा
नतथाकार्यतावच्छेदकंचावच्छेदकत्वंचस्वरूपविशेषः॥ननुअतीन्द्रियेज्ञानत्वावच्छिन्नकार्यतानतिरिक्तहेतु
त्वेनसिद्धसाधनंनचैवंप्रमेवविषयत्वातिरिक्तरूपेणकारणत्वमुक्तमतआह॥ज्ञानेतिति॥तथाचतत्रबाधोव्य
भिचारेवेतिभावः॥साध्येप्रमापदेनसर्वोपस्थितिप्रमात्वकथनेप्रयोजनमाह॥कारणेतिति॥अप्रमेत्यादिनाहृतकार्यत्वप्रतियो
गिकारणतायाप्रतियोगिककार्यतात्वाभ्रमपदस्यार्थः॥तेननहेतौविजातीयांनत्वेत्यर्थः॥प्रकारांतरेणोक्तसाध्यसिद्धेः
ननुगुणांतर्कमाहःपदीयादि॥जन्यत्वेनापादकविशेषणेपेतेनदोषमाहोव्यभिचारः॥जन्यत्वाभावबाधेपक्ष
धर्मतावलादनंतरंवाजन्यत्वविशेषितेनविशिष्टाभावेनोक्तसाध्यसिद्धिः॥अप्रमात्वाज्जन्यप्रमानस्यात्तन्न
न्यत्वाभावमात्रेणैवापादकत्वसंभवेगुर्वीमोविपर्ययेतथासिद्ध्यर्थः॥अवंशाभावेचनवैपर्ण्यमितिपुनरुत्तर
मंथविरुद्धाशंकितिः॥कोचिन्नुउक्तानुमानानुग्राहकएवायंतर्कःआपादंचाप्रमाविजातीयकार्यान्यत्वांतरन्यूनो[illegible]
अप्रमाविजातीयकार्य[illegible]साधारणकारणाजन्यत्वंअप्रमाविजातीयकार्यान्यत्वेतत्रमित्येवंरूपो

+ प्रमाप्रमेयोः परामर्शः अभिधमिनिगुणत्वेनाभिमतस्यापि सङ्घिंग परामर्शस्य सहकारि विशेषबलात् पुरुषप्रमाजनकस्यदंडादेरेकरादिभूम ।

प्रत्यक्ष· बोध इत्याहुः ॥ यथाश्रुतेदूषणमाह "प्रमेत्यादि ॥ यथाव्याख्यानेतत्तत्प्रमात्वव्यक्तित्वावच्छिन्नकार्यतावच्छेदकरूपसिद्धसाधनंबो
१० ध्यं· तर्कोपीत्यनुमानंप्रमुखिनोति· जन्यत्वेसतिप्रमाप्रमाणेतरत्वात्वेतिविरोधीविरोधिविषयकस्वाद्दश
स्तनिप्रतिबंधकसामग्रीजन्यत्वेनसिद्धस्यापनादेकीरणानुभवेति ॥ अप्रयोजकतांनिरस्यति दूरादिति ॥ न
प्रमा नुजन्यमात्रस्यपक्षत्वाद्व्याहतवादनुगतोगुणः सेत्स्यतीत्यत आह किंचेतिप्रत्यक्षेति· जन्यप्रमात्रस्यपक्षत्वाद्यर्थः ॥ मा
व्यक्तीनामननुगमेपिपुणत्वेनानुगतेनजननकतास्याद्दतआह· नचेतिदोषोत्रेवोह्यइत्यर्थः ॥ जातिविरुद्धेषुपादानान्न ता
पात्वंस्यादितिन्निष्कर्षेति· प्रमेत्यादिना ॥ अतिप्रसक्तमिति· तथाचात्मादिभिरेवसिद्धसाधनमितिभावः ॥ तदन्य
स्यानजनकत्वेसतितज्जनकत्वंवा· तदाघटत्वंपटंवोदीत्यप्रमादिभिन्नमजनकत्वात्प्रमाभूद कर
प्रमापाअपिपरतस्त्वमतआह· अपिचेतिदंडादिव्यक्तेर्घटादिव्यक्तिजनकताप्रयोजकोघटत्वावच्छिन्नत्वनि एम०
८ यमोवाघटत्वावच्छिन्नकार्यतावच्छेदकंतत्तद्व्यक्तिनियमोवानाद्योवभिचारात् ॥ नोक्तः ॥ एवं ॥ आदिमाधारणात्· कार्यका २०
रणभावस्यनुगतरूपाप्रवृत्तेः· नचकूटत्वेनाघटपटसिद्धेरपिदुर्निरूपत्वात्· कार्यकारणभावस्यप्रतिव्यक्तिविश्रांतत्वेप्रवृत्ति

+ दिनियमानुपपत्तिरित्यक्षरनास्यर्थमाह । नियमेसा ।

+ रूपावच्छिन्नकारणतायांतिरूक्तकार्यतावच्छेदकत्व

+ घटत्वजातीयंघटत्वंपटत्वंवेत्यर्थः

दिना· अथसंत्वनुगतानिसाधारणानेवकारणानिप्रमाप्रमयोः सामान्यसाध्येविवेधर्म्यंजनयेदिविभवोदित्यत·
भिन्नकार्यता आहकिंचेति· पटत्वावच्छिन्नकार्यतावच्छेदकंदुर्भवन्नदूषावच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणतानवच्छेदकंतत्त
दर्भवदित्यर्थः ॥ तथाचापप्रमात्वानवच्छिन्नकार्यतावच्छेदकानित्यप्रमात्ववत्त्वादिजघन्यज्ञानतत्कारणसिद्धिरितिसा
धनंचपटित्वकार्यतावच्छेदकंतदात्मत्वावच्छिन्नंप्रतिकारणेनभवितव्यंनोचेद्धेतुरेवनास्तीतिभवेदेवमनित्यंप्रमात्वं
पटित्वकार्यतावच्छेदकंस्यात्तत्· देवमस्तुइत्यत आह· अपिचेति· बाधकमार्षप्रमाजादिकंशिष्योपदेशः ॥ अतोनासिद्धि
र्पविशेषत्वे· बाधकतानुगतकारणासंभवः ॥ अतुवेति ॥ तथोक्तदोषोहेतोर्नविशेषणीयः ॥ पक्षतावच्छेदकविजक्षणदृष्टस्वे
तुत्वेपिनकाचिद्धतिरितिभावः ॥ अन्यथेत्यनुमात्वं ॥ अनित्येमि· तद्व्यापंतन्नवत्तित्तप्रमानाधिकरणभावं
प्रतियोगीतिपावत्· एतेनाभेदेनसंबंधेअपिचव्याप्यत्वंभेदेनतथौचित्यमात्रंगत्वंइतिपरास्तं· पटकार्यमित्याघटका
नुपकारमाह· तथेत्यादि· भ्रमाद्दृष्टीनि· भ्रमत्वंचेत्यर्थः ॥ एवमुत्तरत्रापिचाक्षुषेत्यादि· प्रमात्वेसंशयानद्दत्तिरितिबाधवा
रणंचाक्षुषप्रमात्वंतदभावव्यक्तित्वप्रकारकेसंशयांतंचेति· नचानित्यप्रमाणांपक्षत्वेप्रामाण्यंसनपक्षेतरत्वंनहि भवि वि

चाक्षुषेति ।

चाक्षुषत्वं । ज्ञानत्वांतरत्वे

शिष्टस्यजन्यतावच्छेदकत्वायोगात्।गृहानुगममुपेक्ष्यैह।अनित्येतिरजतत्वप्रकारकेज्ञानेनचेतिनचानित्यप्रमायाःपक्षत्वेप्रामाण्यत्व
स्यनपक्षेतरत्वंनहिकरकायानिस्नेहसाध्यीजन्यत्वस्यतथात्वंप्रमामात्रपक्षतायांचैवंसतोबाधरहितत्वंपक्षतावच्छेदकप्रामाण्यधि
करणेनसाध्यसिद्धेरुद्देश्यत्वात्पक्षेतरस्यानुपाधित्वेविपक्षाव्यावर्तकविशेषणत्वेउपस्थितिगौरवमेवबाधकंतुतुकारण
तावच्छेदकेपिप्रमानंदुर्वारश्चान्वयव्यतिरेकाभ्यांभावेवाभावस्यकारणतागृहः॥गुणदोषौप्रमाप्रतिबंधकौप्रतिबंधकाननु नचु
गमश्चनदोषःप्रमावकूटस्यकार्योत्पादकत्वादतआहप्रमायामितिस्वरूपलक्षणंश्रंवत्वादिप्रमायाःपीताद्यभाव
व्यभिचारेणिदृष्टव्यः॥भ्रमप्रमात्रेतिमात्रपदंकार्त्स्न्येपरंअवधारणपरंवा।आ.वे।अननुगतत्वेनेतिश्रुत्यसंभवादितिपीता
देःस्वीचरप्रमाहेतुत्वादितिअन्वयव्यतिरेकाभ्यांभ्रमप्रमाविशेषौप्रतिदोषतदभावयोःकारणत्वेसिद्धेबाधकविरहात्सामान्य
तःतथात्वकल्पना विनिगमनाविरहइत्याशंकतेस्यादेतदितिप्रमात्वावच्छिन्नंभ्रमेभ्रमत्वाच्चावच्छिन्नंचअकुर्वतितादृशं एम०
प्रत्यकारणइत्यर्थः॥प्रमामकुर्वतिमंडूकवसांजनदोषाद्दृशोरतभ्रमः॥भ्रमंचाकुर्वतितदभावेदृशंप्रमेति।अन्येत्वन्येप्रमा २१
मांदोषाभावंव्यभिचारमाशंकतेगौरेहमितिनिश्चयेतिनैतत्सत्वेविशेषदर्शनत्वेनदसिद्धेःतादृशभ्रमसि द्धेः॥तादृशेति

नागंतुककारणा२

तथाचतादृशसाक्षात्कारत्वमेवतज्जन्यतावच्छेदकंनतुप्रमात्वागमेअतएवतथाविधेषुकेशादिषुनीलसूत्रत्वादेर्नीलसूत्रत्वादि
षुचकेशत्वादेःकदाचिद्भ्रमइतिभावः॥गुणश्चेत्रप्रमप्रतिबंधकत्वेनमानत्वेननादूषेणविशेषदर्शनत्वेनेतिपावत्।नथाचान्वय
तिरेकाभ्यांगौरवेणापेक्षत्वस्यैवभावेवस्तुतस्त्वभिनिभावः॥ननुप्रमाविशेषेविशेषदर्शनस्यजाड्यादिविशेषदर्शनत्वेनहेतुत्वेप्रमा
मात्रस्यगुणाजन्यत्वंबाधकविरहादित्यतआहकिंचेतिदोषाःभ्रमहेतवः॥नहिविशेषादर्शनंदोषइतिविपरीतेनान्वयः॥ नचेति
शुक्तिरूपेदोषेपुनरुक्तदोषादिभाजोमिथ्याज्ञानमात्रमनादयएवदोषाइतिभावः॥विशेषदर्शनंप्रतिबंधकत्वेनाननुगमेव
कोवेजाड्यादिविशेषादर्शनमेवभ्रमहेतुस्तथाचदोषाभावस्यप्रमाहेतुत्वेपित्तादेरदोषत्वेननंतदभावस्यतथात्वसंभवइति
भावः॥केचित्तुएवकारेणपर्युदस्यतथाचोपजीव्यत्वेनावधृतकत्वात्पित्तादेरनुगमकतयाजाड्यादिविशेषादर्शनमपिहेतुरित्यतः
नच्छिन्नंत्वंकुचिदितिविशेषादिनिवेशितानभ्रमविशेषान्प्रतिदोषविशेषाणांहेतुत्वात्कारणाननुगमोनदोषइ
त्यर्थः॥अप्रमात्वंनचैत्यप्रमाप्रतिबंधःसामान्यतःप्रतिबंधकत्वेपिनक्षतिरित्याहुः॥मणिदोषादिहेतुत्वात्कार्योपधायकत्वा
त्तत्तद्भ्रमविशेषंप्रतिपित्तादीनांकारणत्वंप्रतिगौरवात्तेषांप्रमाप्रतिबंधकत्वाभावश्चनास्माकंक्षतिकरइत्याशयेनशंकतेप

कारण दोषा

यादृशी

ग्रथार्थ स्वं लिंग

छेदकसाध्ययोर्विशेषणहेत्वनुमितेरनुत्पादात्कारणमेवानुमानस्यप्रतिबंधकत्वात् अनुमितिमात्रेतयोर्विशेषणा
नंकारणंतत्रप्रमात्वाप्रमात्वाभ्यांवानुमितेरपि हेतितदसत्साध्यतदभाववत्साधारणहेत्वाभासेषूक्तदोषाभ्यांशून्येपि अनुमितेःप्रमा
त्वप्रसंगात् पर्वतादेश्चपक्षत्वेविना पर्वतोत्वाद्यवच्छिन्नविशेषणत्वस्य दुर्ग्रहत्वाच्च वह्नौतो विशेषणसंसृष्टासंसृष्टविशेष्यज्ञा
नेवगुणदोषौ उत्पत्तिकालीनौ घटोनित्यादौ चपदिधादौकालविशेषसंबंधघटितोवाग्धादिसंबंधोघटादौभास
ने उभयथापि विशेष्यविशेषणासंसर्गतादृशःसंबंधःदत्तदोषः॥सामान्यलक्षणयातुनतुप्रत्यक्षेऽग्निर्विशेष्यज्ञानसंभवः
भेद कार्यतावच्छेदकसंबंधेकारणतावच्छेदकेनिरूपस्तुसंयोगत्वविभागत्वावच्छिन्नंप्रतिद्रव्यत्वेनगंधत्वनीलरूपतत्त्वक
कषायत्वाद्यवच्छिन्नंप्रतिचरूपित्वादिनाकारणत्वेनैवनिरूपः॥तादृशकार्यप्रागभावत्वेनकारणत्वकल्पनानिय
मःरक्षणेतुप्रकृतेपिनक्षतिः जन्यतत्प्रमासामान्येप्रमाणांतरसिद्धमीश्वरंप्रतिहिविशिष्टज्ञानंगुणदोषोपिचतदभावम्त्व
पि मप्रमासामान्यतएवकस्यविषयेदेनगुणदोषत्वेनविरुद्धेजन्यतदभावप्रमासामान्येपुनरीश्वरेपेक्षेचतदभावविशिष्टज्ञा एम०
नंगुणइत्यपरे॥वह्नौतोविशेषणसंसर्गोविशेष्यज्ञानेगुणदोषौजौकिकसंनिकर्षवत्सामान्यलक्षणयापिनिर्विकल्पक २२
संसृष्ट

---

* शक्तित्वंगुणत्वं भ्रमत्वावच्छिन्नकार्यतापतियोगिककारणतानवच्छिन्नंदोषत्वं १२

* यावच्छिन्नकार्यतापतियोगिकाभाव २

नालजन्यो॥विशेष्यसंसृष्टासंसृष्टविशेषणज्ञानएवबाधोअतएवाप्रसिद्धसाध्यकानुमित्यप्रयोजकेपिनक्षतिरित्यपे अ
धर्मलक्षणे एवविशेषावेकगुणदोषावितिनपुनर्विशेषणसंसर्गाभावसंसर्गकभ्रमसंस्कारानाशसंभवात् उपाधेश्चदुर्वाचत्वात् प्रमा
न्वावच्छिन्नकारणतांईश्वरेत्वविशेषः॥पक्षिविशेषज्ञानसत्वात्वेइच्छाप्रतिसुखत्वज्ञानत्वेनहेतुत्वमितिविशिष्टप्रमात्वा
देरवच्छेदकत्वेपिप्रत्यात्वादेस्तथात्वानापत्तेरितिवदंतिस्मादेतत्तदहतितत्प्रकारकनिश्चयत्वंतदभाववतितत्प्रकारक
ज्ञानत्वंचनजन्यतावच्छेदकं अर्थप्रमाजन्यत्वात् इतिचेत्सर्वज्ञानत्वंविनाहतमित्यादिसाधारणंतदेवतथाउक्तरीत्यै
ह वगुणदोषौनिर्वक्तुंशक्यौइदंपुनरिदंधर्मतयंतरत्वेपिव्याप्यवृत्तिबाधजनकत्वप्रकारकत्वेनएवव्याप्यवृत्तिकत्वप्रकारकत्वेनजन्ये
कारकत्वप्रकारकत्वेनएवंविधैरेतत्सैःसमानयोगक्षेमतद्वतितत्प्रकारकत्वमिति विशेषदर्शिनंव्याप्यप्रमातत्वंवक्ष्यते अ
न्यथाविशेषदर्शनहेतुत्वेविशेषदर्शनहेतौलुप्तेविशेषदर्शनमतआहतत्रापीतिविशेषहेतोःकारणमात्रस्यानिष्प्रकत्वा
त सामग्रीवक्तव्येअतआहएवमितिअनुमितावितिनिगोपहितनैगिकमानपक्षेकणादप्रतिपुरोवर्तिनिर्बाधज्ञानत्वसे
वतएवानुव्यवसायेननिश्चयात्इतिप्राभाकरव्याप्यकेतद्ग्राह्योव्याप्यग्रहेबाधकाभावात्तत्रापिकथंमानसएसंशयः विनाव्या

* विशेषदर्शनस्याभावान्न ३

पीतहव्यापकत्वव्याप्यत्वेनशंकते-तत्वापीतिसंशयः-विपर्ययोतद्हेतूत्थानदर्शनसामान्यी
णं व्याप्येति-सामान्यीणंव्याप्यदर्शनसामान्यीत्वेनकारणत्वेऽन्योन्यसंश्रयःसिद्धत्वं-अनुमित्यादिरूपतदर्शनसामान्यीणंप्रत्य
क्षहेतुत्वासंभवोजाड्यव्याप्यदर्शनत्वेनैवहेतुत्वंचेतिभावः॥ अत्रवदंति॥भ्रमोत्पत्तिकालेकथंनप्रत्यक्षंतज्जनक
दोषेणप्रतिबंधादितिचेत्-सत्यपिविशेषदर्शनेकथंतीतत्वादिभ्रमेपिविशेषदर्शनाभावविशिष्टएवदोषस्यप्रतिबंधक
त्वात्-दोषाश्चविशिष्यवक्तव्याः-तेनसत्यपिपीतत्वाभावव्याप्यशंखत्वादिदर्शनेपीतत्वादिभ्रमेपिनक्षतिरितिचेत्-क
तंतर्हिविशेषदर्शनंदर्शनसकारणत्वकल्पनया-अतएवविशेषदर्शनव्यभिविशिष्टप्रकारकत्वादिज्ञानाविधत्वे
पिनक्षतिः-उक्तेनकाननुमित्यादौदोषत्वात्-अस्तुवापीतत्वज्ञानप्रतिबंधकंत्वेनतेषामनुमानेनतद्भावानांवि
शेषणविशेष्यंदर्शनंविनाद्विरूपकभयवादिसिद्धमितिभावः-अथैवमनुमित्यादिरूपस्यविशेषेणोविपरीतकोटिनि
श्चयस्यसत्वात्कथंभ्रमोत्पत्तिरुत-आहुःसाक्षात्कारीतिसत्यप्यादर्शदोषेमुख्यभावनिश्चयेमुख्यभ्रमोत्पत्तेरुपप
व्यतिरेकाभ्यांसमानेद्विपजन्यत्वेविपरीतनिश्चयस्यप्रतिबंधकत्वकल्पनादित्यर्थः॥अथैवमनुमित्याद्युपस्थितस्यपी

तत्वाद्यभावस्यनपतनिपातमात्रेणनिश्चयात्पीतत्वादिभ्रमोनस्यादित्यत आहतद्धेत्वादि॥नकेवलंविपरीतप्रत्यक्षमा
त्रंप्रतिबंधकंकिंतुतज्जनकदोषोपीत्यर्थः-अथवेत्यादिनाचप्रतिदोषसामान्यसामग्रीमत्वात्ताभ्यामेवभ्रमोत्पादानुत्पा
दावितिवाच्यं-सत्यपिअपथार्थपदार्थदोषपथार्थीततःप्रमोत्पादानचसाध्याभाववत्पक्षविषयकपदार्थदोषद्व
तिवाच्यं-

तथाहितत्काः वेनसाध्यवत्पक्षविषयकपदार्थदोषेणस्वहेतुनापाकृतत्वात्-संवादेनेत्यस्य तुवमनसेत्यादिः
वाक्यकारणीभूतवेदज्ञानविषयवाक्यार्थाबाधोवापीतत्वज्ञानविषयीभूतवाक्यार्थाबाधोवा-आद्येवन्हितीयेकिं
चेति-एवमित्यादिनानुमित्यादिकारणसामग्यभावेऽपिकारणसामग्यभावात्-
अत्रासंसर्गाग्रहमात्रंमतोनव्यभिचारइतिभावः-अन्येतिगवांतरेत्यर्थः-संसर्गीयोगोत्वंविशिष्टज्ञानंभवति-गो
त्वव्याप्यवत्तापदार्थहेतुत्वविशिष्टानुमितेरेवोत्पादादित्यर्थः-एकमात्रहेतिसाध्येस्यलेनाभ्यासोत्पाद्यसंस्कारेपी
तत्वेवर्त्तेप्रमात्वात्-तस्यईश्वरस्यकार्यत्वात्-कारणीभूतज्ञानादिसत्वात्-तेसेश्वरज्ञानस्यकर्तृत्वात्-जनकत्वादिति
वार्थः-शुद्धप्रमाणःपदार्थीवाक्यार्थ-ज्ञानात्मकगुणजन्यत्वप्रयोजकत्वात्-नूपकारणाभावेसेवनादूषेणापिकारणत्वक

तस्य

प्रत्यक्ष
२५

ज्यतरतिभावः शाद्बोधातीताद्वासनाजातत्वाद्वापरमेवन हेतुः कुतस्तुत्सहविशेषोवाक्यं कुतस्तांचतज्ज्ञानोपक्षीणा
विवक्षाकुतस्तमांचतदनुकूलापरप्रत्यापनेच्छाापिचनकोवाधीर्ज्ञानमपेक्षतेविपरीतंनिश्चितोपितसंभवात्नच
तत्राप्याहार्य वाक्यार्थज्ञानंमानाभावात् अतःशाब्दबोधेसामान्यतःकूटकारणाभावेयथोर्थोपस्थापकता ज्ञानएवगुणोदो
षोपस्थापकताचलाघवात्संसर्गत्वमेवसंशयसाधारणंचतत्ज्ञानंहेतुःतत्रैवेपिचाकांक्षापानक्षतिरितिवंवक्ष्यामः॥ अ
त्रबूमः॥ दण्डिकंनेत्याधिकमतंसंनिश्चिनोमीमांसकमतावलंबनेनः विषयेतेति प्रवर्त्तकत्वं जनकत्वंजननयोग्यता सा
चस्वरूपयोग्यता॥ सहकारियोग्यता चतत्राद्येजननानुकूलःशक्तिविशेषः तस्यनित्यत्वेपितद्विशिष्टज्ञानंज्ञानसाम
ग्रीदोषसत्तद्धेतुकासंसर्गाग्रहस्वकानुप्रवेशेनउपपद्यतेअतएवपदा॥ एवमन्येपि अनित्यत्वेतत्रेत्यादोषसहकारि
त्वंदितिद्वितीयाचसहकारिसमवधानंफलतोऽवसेयं सहकार्यवसेयधर्मधर्मिणोर्ज्ञानयोश्चासंसर्गाग्रहः ज्ञानयोर्भेदा
ग्रहेप्यसत्यसत्यत्वेःसचदोषसहकारेणः अथतिःज्ञानज्ञानीतरुति अथयथेति यद्यपिज्ञानंयथार्थत्वंनासहिषय
त्वंव्यधिकरणप्रकारकत्वंवाऽनुभूतेःविपरीतत्वंवहाप्रवर्त्तकत्वंतुदोषाधीनमितिकुमारादिनमेवंतथापिज्ञायमान
धर्मस्यहानिधर्मविषयकत्वरूपंतन्नदोषाधीनमित्यर्थः॥ उपेद्धातेनप्रामाण्यस्वरूपनिरूपणमारभते॥ अथेति ॥प्रत्यक्षत्वे २५

य

योग्यत्वेप्रमात्वंसंशयेतिग्राहकसामग्रीसत्वादितिभावः अनुभवत्वात्धर्मिणोद्यमाणेकदाचिदपिग्रहात्तत्रांशेप्रमा
त्वंशो
ध्यं आधिकंमात्वंज्ञातेरित्यंशेफलप्रमात्वं अप्रमात्वं प्रमात्वाभावः तदिषयत्वस्येति धर्मिविशेषणकत्वरूपइदंज्ञत
मितिभ्रमेज्ञातत्वप्रकारकत्वस्यचभ्रमाधमरूपस्यसंसर्गाग्रहाज्जंबनेत्यादित्यर्थः स्वाश्रयेति स्वंप्रत्यक्षंतदाश्रयः क्षणस्त
दुत्पत्तिक्षणः द्वितीयक्षणोत्पन्नाहित्वेऽनागतावेक्षणप्रसंगात् अन्यथाज्ञानयोःस्वाश्रयेणभ्रमेभिन्नक्षणोत्पन्नाहित्वेस
त्यर्थोक्षणोत्पन्नाधिकरणज्ञानयोःयौगपद्यं अविनष्टोरुवस्थितिरुत्पत्तिर्वा०क्षणान्नामितिनचस्थूलकालोपाधेः
सूर्यक्रियारूपस्यसमदाधंतीद्विपतमाकर्षंचिदुपनीतसैवमानंवाच्यंताथाचज्ञानोत्पत्तिक्षणेस्थापितधेवोपनीतस्य
नाशेनसंभवातीतिवाच्यंनदुपनयो हिजक्षणत्वेजक्षणेघटइतिअप्रत्ययात्नहुदानीमितिप्रत्ययविषयलयोगेस्थि
तएवक्रियारूपः॥ धारावाहिकबुद्धिस्तत्त्वविषयानेकबुद्धिःतत्त्ववस्तुअसंसर्गानुपगमात्असंदेहेशिष्यमाननयेभ्रम
मात्रस्यपारमार्थिकविशेषणविशेष्यभावाहित्वादतिव्याप्तिरित्याहुः॥ अवस्तुनइत्यादिना॥ पत्रेत्यादि॥ तत्रेतिप्रमा
यामपिसंवक्ष्यतेनेनजनाजनगोरत्वजातिप्रकारकज्ञानस्यजनेरजतत्वप्रमात्वंनियमविरहोवाएवमन्येपिनत्वे

प्रत्यक्ष
२६

तत्र

वमतद्दृत्तिप्रकारिकायामव्याप्तिरतआह तद्वृत्तीत्यादि मतुपः नसर्वत्रप्रतियोग्यादिकार्थएववर्त्तमानत्वंतदधिकरणत्वंवा बोध्यते आपंचटोविनाशीत्यादिवद्वहणात्तद्वृत्तीतिसमभीव्याहारात्तद्विशेषकत्वावच्छिन्नतन्निरूपकत्वज्ञानाभावान विषयीकृतं सन्महाजंबनातिव्याप्तिः तन्निरूपकत्वंचतद्विषयत्वविशेषः ननुवैशिष्ट्यप्रविषयकत्वंप्रमेयमित्यादिलक्षणानांघटत्वादिप्रकारकत्वापत्तेः संबंधमर्यादयातद्वैशिष्ट्यावगाहित्वंतत्रतन्निरूपकत्वमितिचेत्तत्रापिसन्नम्यायोगोवक्तव्यो नहिविशेष्ये वैशिष्ट्यस्यापिवैशिष्ट्यांतरंभासते अनवस्थानात् अतिप्रसंगाद्वानापितद्विशेषणज्ञानजन्यत्वंदुश्चरंज्ञानस्यप्रमात्रंशेभवतिहिभावापत्तेः व्यापकाभावज्ञानजन्यापा अनुमितेः पक्षप्रकारकत्वापत्तेः कचिदाश्रयाश्रयिभावेन सर्वत्रचतादात्म्येनस्वस्यापिस्वस्मिन्नविशेषणत्वात् तस्मिन्ज्ञानेत एम०
स्मृतद्विशेषणमितिचेत् प्रकारकत्वादन्यत्किमेतद्विशे[illegible]षणत्वमितिविभक्त्यंतविशेषणज्ञानत्वेनतत्ज्ञान २६
जन्यत्वंतत्प्रकारकत्वमितिचेत् अभिधीयतामविशेषणंवक्तव्यविशिष्टबुद्धौविशेषणज्ञानंकारणमितिसनुतेद्विशिष्ट बु

द्धौतद्विशेषणज्ञानंकारणमित्यर्थः विशेषेचविशेषणस्यपः संबंधस्तेनघटतकारकत्वंबोध्यतेनसंसृष्टसमवायेन क
त्वं [illegible]णात्तिनिपदादौसमवायेनतद्बुद्धौनातिव्याप्तिः प्रबुद्धस्यसमवायेनरूपादीनांसंबंधस्तिनातिप्रसंगाः अथैव य
मप्यवच्छिन्नसंयोगादेर्मूलावच्छेदेनज्ञानंप्रमाणमितिचेत् संयोगाद्यंशेप्रमैवतत्प्रमूलाघवच्छिन्नेतुनतथातत्प्रमात्वे
भानात् केचिन्नवच्छेदकोभयावच्छेदेनेतत्ज्ञानं ननुप्रमायस्यतादृशसंबंधेनहेतोरवच्छेदकापेक्षात्तत्र
त्रोपादेयप्रमेवेत्याहुः [illegible]नदभावतीतिरूपतेरप्रमात्वात् अत्रज्ञानमात्रंपात्तुशेषदृष्टिवत् नचा [illegible]प्यहत्तिप्रमा मु
यामव्याप्तिरिति तत्रनादृशप्रतियोग्यनधिकरणत्वेनाभावतोविशेषणात्तद्वदन्यत्वेवातात्पर्यात् अन्यावच्छ
यनवच्छिन्नसंयोगादेर्मूलावच्छेदेनावगाहनेनकेवलीतिरिति अत्रचांशिकप्रमापा अलक्षणेपावृद्धमभिप्रेत्यतत्तत्प्र
मेतिलक्षणंसमंवतिइतिपरंतुदुरधिगमंसर्वत्रेन तत्तन्मतं [illegible] स्यतत्सानुभवः तत्रेन्द्रियाभावः तत्र तस्या नत्र म
नुभवस्यैवप्रमेत्यंशेसर्वपदार्थानांभ्रमेसर्वत्र समवायादिनाप्रमेयत्वादीनांनोभेदप्रमाणमनुचिंतनीयं अ
तिरिक्तविषयतापक्षेतद्वतितत्प्रकारकविषयतायाः प्रतियोग्यनुभवस्तत्रतत्प्रमा तत्रातद्वतितत्प्रकारकविषयता

२ तत्रुमारस्यस्तत्रैत स्यनुभवस्तत्रत ३ भिन्ना

पाः प्रतियोगिज्ञानेतद्भ्रमः संशयादिरूपप्रकारभेदेनप्रमाप्रमेतिदिक्॥ छ॥ छ॥ छ॥ समूहेत्यादि ॥ विशेषेत्यादृत्तत्वेनज्ञाने॥
कारणेति॰ नन्विदंनिष्प्रकारेज्ञानेऽप्रसिद्धविजन्यतावच्छेदकमहंविनादुरधिग मंमतआह॰ कार्पेति॰ नन्विदमधिकार
णतावच्छेदकमहंविनादुर्ग्रहमतआह॰प्रकारेति॰ तत्प्रकारकत्वज्ञानाधीनंयदृत्तत्वज्ञानमित्यर्थः॰ नन्वित्यादि॰ अतइ
तितदप्रकारकत्वात्॰ विशेषणंतदतीति॰ अन्यथाख्यातौ॰ ख्यातेरतद्वतितत्प्रकारकत्वेतत्र विप्रतिपत्तिः॰ अजनादौरजना
दिप्रकारकंज्ञानमजनादौरजनत्वादिप्रकारकंनवेत्यादिविधिकोटिप्रसिद्धिरित्यादौरजनेत्यादि॰तद्व्यापत्वं
स्वसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकंतदृत्तित्वं॥ननुतद्भ्रान्तृत्तित्वं अन्यथाख्यातिवादिनापेसर्वत्रै
वतादृशभ्रमसंभवेनतद्दोषप्रसिद्धेः॰तन्मात्रवृत्तित्वं॰तद्दोषवृत्तित्वं॰ धर्मवत्यधर्मविशेषवत्यद्वैतत्काजीनरज
तार्थेतत्पुरुषप्रवृत्तिविषयत्वमेतत्काजीनेतपुरुषीयरजतत्वप्रकारकानुभवविषयत्वव्याप्यंतादृशप्रवृत्तिर्विमात्रव
त्तिधर्मत्वात्॰ अतोनस्वत्वानतुगामादिदोषः॰ तद्व्याप्यत्वंतद्व्यभिचरितसमानाधिकरणं॰तद्व्यभिचरितत्वमात्रंवा॰त
न्मात्रवृत्तित्वंचतद्वृत्तित्वेसतितद्वृत्तित्वं॰तद्वृत्तित्वमात्रंवाधर्मपदंवासिद्धिवारणायै॰संबंधविशेषेणतद्वृत्तित्व
स्यैवाभावयदिचतदानींतत्पुंसोरजतारजतयोः समूहालंबनदुभयत्रप्रवृत्तिस्तदातद्रजतत्वंकिमात्रवृत्तिधर्मादोषः॰

तत्राप्यप्रवृत्तेरुभयत्रएकैवाविषयतेतिपक्षेव्याप्यत्वपर्याप्तानुभवनंवृत्तरथापक्षेसामानाधिकरण्यमात्रेणैवसर्वसामंजस्यं॰
अंशतःसिद्धसाधनवारणायपक्षतावच्छेदकावच्छेदेनसाध्यसिद्धेरुद्देश्यतायाआवश्यकत्वात्॰यदिचतदानींतत्पुरुष
वृत्ति॰ इहशुक्लोरजतमित्यादिस्थलेतत्पुरुषीयरजतत्वादिकंव्यतिरेकेदृष्टांतः॰तद्रजतत्वंकिमात्रवृत्तिधर्मतावारणाय
मात्रेतिसाकल्यार्थकं रजतमात्रवृत्तित्वं॰रजतान्यावृत्तित्वं॰प्रथमोपस्थितसाध्यसमव्यापकोपाध्यभिप्रायेणविशिष्टोपा
दानमित्यपिकेचित्॰रजतेत्यादि॰रजतार्थिनांजनप्रवृत्तिप्रयोजकविषयतात्वादित्यर्थः॰रजतवृत्तित्वंस्थानविषयतात्वरू
पपक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकं॰अरजतेत्यादि॰तत्प्रकारकत्वेनप्रवृत्तिहेतुत्वंविवक्षितप्रतोनप्रकारकत्वेवा
प्रकत्वैरेवविषयैरजनावृत्तित्वं॰अरजतवृत्तित्वं॰पक्षतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकं॰अरजतनिष्ठेति॰सक
लारजननिष्ठेत्यर्थः॰प्रवृत्तिहेतुत्वंतत्प्रयोजकत्वं॰स्थानेत्यस्वरूपकथनं॰अत्रप्रसिद्धापाः॰रज तत्वप्रकारेस्थानवि
षयतायाः॰पक्षत्वेबाधः॰अन्यथाचतादृशीनप्रसिद्धेतिदूषणेसत्येवपक्षधर्मविषयतात्वावच्छिन्नसाध्यव्यापकमु
पाधिमाहः॰रजतेत्यादि॰विषयतायाः॰ त्यादि॰ फलोपमानं॰तत्पदानाभिधेयत्वस्वरूपसंबंधेनैवपक्षत्वसंभवान्नविवा

देति इमेभुक्तिरजतइतिज्ञानस्यभुक्तिविषयत्वासिद्धसाधनमतोविवादेनिरुतेछाजन्यभुक्तिगोचरप्रवृत्तिजनकमि
त्यर्थः इत्थंचपक्षतावच्छेदकावच्छेदेनसाध्यसिद्धेरुद्देश्यत्वान्नांशतःसिद्धसाधनावकाशः भुक्तविति नचफलज्ञानेव्यभि
चारः तस्योपायेच्छोपक्षीणत्वात् यत्रेच्छातत्साधनताज्ञानंप्रवर्त्तकत्वात् यत्रेच्छातत्रवृत्तिःसाध्यताज्ञानंप्रवर्त्तकमितिम
तेपिपाकादीच्छाजनकस्यनपाकादिप्रवृत्तिजनकत्वंमानाभावात् असिद्धिः अप्रमाजंबनेतत्साधनेभुक्तिवि
षयकप्रवृत्तिजनकत्वेहेतोरसिद्धिः तथाचपक्षतावच्छेदकावच्छेदेनसाध्यसिद्धावपिनाभिमतसिद्धिरितिभावः
इदंचाधिकमत्रमुन्नेयं भेदाभेदोदासिन्येनापिरजतभुक्तपुरुषयोगोचरज्ञानंसंभवति नचभेदाग्रहप्रतिबंधकदोष
स्याभेदांशेहेतुत्वंतादृशकार्यौन्मुख्यात्कल्पनापोगात् रजतेति रजतत्वप्रकारिकायाज्ञानविषयतातदाश्रयइत्यर्थः
रजतार्थीति रजतार्थितान्यायाप्रवृत्तिस्तद्विषयत्वादिति रजतत्वप्रकारिकायाविषयतातद्वत्वादिनिवा
र्थः भुक्ताविति भुक्तिनिष्ठरजतत्वप्रकारिकाप्रवृत्तिःस्वविषयप्रवृत्तिरजतत्वप्रकारकविषयत्वप्रतियोगि
ज्ञानसाध्यानुनेच्छान्यप्रवृत्वात्वित्यर्थः स्वशब्देनप्रथमाणसर्वभुक्तिवृत्तित्वांशमहायस्वशब्देनाहरजतार्थिप्रवृ

एम०
२८

त्यर्थः

त्तीतिरजतार्थितेत्यादि अत्रेच्छाजन्यतावच्छेदकोयःप्रवृत्तिजातिवि शेषोऽनुजन्यरजतत्वंवा हेतुः अत्रचयाप्रवृ
त्तिरिष्टप्रकारिकातत्रेष्टप्रकारकज्ञानस्यपांचतावच्छेदकप्रकारिकातत्रतत्प्रकारकज्ञानस्यसाध्यत्वंसाध्यंप्रतिइदंता
वच्छेदकप्रकारकज्ञानमपेक्ष्यजायमानेष्टप्रकारकज्ञानस्यहेतुत्वमितितन्नप्रवृत्तिद्वैविध्यानुपपत्तेः रजतार्थिनोद्रव्य
त्वादिनैवरजतप्रकारकज्ञानात्प्रवृत्तिप्रसंगेनेदंतावच्छेदकविशिष्टेष्टप्रकारकत्वस्यावश्यवक्तव्यतयाजायमानयाप्रवृ
त्त्यसंभवतत्रचातिप्रसंगोज्ञानस्येच्छासमानप्रकारकत्वेनोभयसमाधेयः एषायद्विशेषिकापर्यंकारिकातादृशीप्रवृत्ति
सा तद्विशेषकतत्प्रकारकज्ञानसाध्येतिसामान्यवाचीतात्पर्यं अतोनभुक्तत्वादिप्रकारकज्ञानसाध्यतापक्षेसि
द्धसाधनेति वस्तुतोजायमानेनतत्प्रकारकतद्विशेषकज्ञानत्वेनहेतुत्वात्साध्याप्रकतपाकोपाधिः पदेत्यादिर
जतत्वप्रकारकमितिसाक्षाद्विधेयप्रकारकत्वमिष्टमेवेदंतावच्छेदकत्वंवाचकान्यथासिद्धत्वंविनाकर्तृकरणा
त्वमेवात्रप्रयोजकत्वं अतएवेतरेतरादिकंजातिव्यक्तिज्ञानविशेषमधिकृत्यनेनदंडपुरुषसंयोगादत्यादिज्ञानेन
व्यभिचारः धर्मधर्मिभावविषयत्वंविवक्षितमतोनदोषइतिचेत् किंतदन्यद्वैशिष्ट्यविषयत्वात्तद्विवक्षणेचासिद्धिः

प्रत्यक्ष
२२

व्यधिकरणेति रजतमिति ज्ञाने रजतत्वसमवायः संबंधांतरं भासतां भावा रजतत्वप्रकारकत्वं तावदुभयसिद्धं तथा च रजतत्वमुक्तौ
चरजतज्ञानसमुक्तौ रजतत्वप्रकारकत्वसिध्यधिकरणप्रकारकत्व एव पर्यवसतीति भावः पक्षधर्मज्ञानत्वावच्छिन्नसाध्यव्याप्य
मुपाधिनिरस्यति नचेत्यादिना रजतत्वप्रकारकज्ञानसमुक्तिविषयत्वेसाध्येतथा विधेदंज्ञाने इदंज्ञानस्य रजतत्वप्रकारकत्वे सि
द्धौ न हीतादृशसंसर्गो रजतज्ञाने रजतसमूहालंबनेत्वन्मते साध्यव्याप्यकत्वात्तथात्वादिति तथा च साधनव्यापकत्वसिद्धिभा
वः तयोः तादृशभ्रमुक्तिज्ञानरजतज्ञानयोः स्वतंत्रोपस्थितेर्हेतिः स्वातंत्र्येणाभावाविशेषणत्वेनोपस्थितयोरिह पुरोवर्तिनो
दृष्टोदेति दानहादित्यर्थः इष्टावच्छेदकाभावस्याप्रयोजकत्वं भेदाग्रहमात्रमिष्टं तच्चोपस्थितिदशायामाधारणमतउपस्थितयो
वि रिति रजतएवनेदंरजतमितिज्ञानहस्तंज्ञानद्वयात्मकतया रजतेरजतभेदाग्रहकत्वादितिप्रसंगवारणायस्वातंत्र्येति प्रतियोगी
ज्ञानाधीनत्वान्नअभाववत्ज्ञानस्यभ्रमुक्तौ रजतभेदाग्रहदशायांप्रमिस्मरणादिलक्षणरजतस्यस्वातंत्र्योपस्थितित्वाद्रजतत्वेनभेद
रजतारजतमित्रेदृतिसमूहालंबनदशायांतन्मात्वाज्ञानित्वापत्तिवारणायभेदाग्रहादेः कारणंचकार्यसहवर्त्तीवेतिनभेदग्रहो
त्तेरप्रवृत्तिप्रसंगः अधिकमन्यत्रविचारेपिष्यामः उपस्थितयोर्भेदाग्रहो ऽहीनभेदयोरुपस्थितिर्वा इतिविशेषणविशेष्यभावे

MEMORIAL

कारणादाहः भेदाग्रहेहसतीति पुरोवर्त्तिनिहेत्यादिः अत्रादिकल्पोक्तिर्भेदाग्रहपदार्थमात्रनिर्वचने वस्तुतस्तूभयोरपिमति
बंधकतयाऽभावहेतुरितिध्येयं यत्तत्वाभेदविशिष्टज्ञानंहेतुस्तत्रप्रमाभेदासंसर्गीग्रहइत्यपिमाधेणाहः अभेदाभिन्नोयोपीति
एतेनभ्रमुक्तादिवाक्येत्यपिचोद्यंनशंकनीयः तदाभ्रमत्वेनेति पदघटनयाख्यातेभावान्नशंकेश्चेत्भेदज्ञानमित्यत्रेपिग्रह
तेर्निरस्तत्वात्तथापिअनुमानाभावदशायांपीताप्रवृत्तिवदनुमानत्वेपितदापत्तिवारणायैतादृशपुक्तिः अथतदानी
मनुमानेः कपीतभेदग्रहइतिनपीतार्थिप्रवृत्तिरितिचेत्तर्हिवाक्येपीतभेदग्रहत्वेआनुमानेकपीतत्वज्ञानहेतुत्वेपिनप्र
वर्त्तेतनह्यात्मतिबंधकीभूतोभेदाग्रहोऽभेदाग्रहेवाभ्रमत्वेनाज्ञापमानएवतथेत्यवधेः प्रमानमितिभ्रमत्वाग्रहेपिच
व्यधिकरणप्रकारकत्वस्येच्छादिप्रकारकत्वेच्छादिप्रवर्त्तकसिद्धस्यज्ञानहयत्वंवास्वातंत्र्योपस्थितसंसर्गीग्रहः संसर्गी स्म
रणंवेत्यनदोषतः यद्वेति पुरोवर्त्तिनिछभेदाविषयकं भ्रमत्वेनाज्ञापमानेछस्यपुरोवर्त्तिनभ्रस्वातंत्र्येणज्ञानं
मित्यर्थः तेनभ्रमुक्तौरजतभेदविषयकोदृजनेरजतभेदग्रहोदृजनेनाप्रवृत्तिप्रसंगः नवापंनपीतोदृत्यनुमितिसत्वेपि
चाक्षुषपीतत्वज्ञानात्प्रवृत्तिः नवारजतएवंनेदंरजतमितिज्ञानात्प्रवृत्तिरितिनशंक्यः पीतो

नभ्येतदिति ज्ञानानंतरंजातज्ञातज्ञानस्यापिपीतत्वादिविषयकत्वात्कथमेवमत आह नचेति विरोधादितिशेषः अतएवेति पतए
वपूर्वभेदप्रत्यक्षेजातेपिसतदनंत० भावीप्रत्यक्षो भेदविषयकोविरोधात् अतएवानुमानिकविपीतज्ञानेप्रत्यक्षेपिदृश्यो
दिप्रत्यक्षाः अन्यथातदनुत्पादउत्पन्नोसंशयोमाभूत्कःस्यादितिभावः केचित्पूर्वभेदप्रत्यक्षेजातेपिसप्रत्यक्षोपनोत्तरज्ञानेभेद
ग्राहीनभेदंग्राहयतीत्यर्थइत्याहुः प्राक्षनुभवादिति नचैवंज्ञातएनुभूतस्यस्मरणंउद्बोधकाभावात् ओघप्रवाहवन
ण गत्याहृदयस्यतथात्वांगीकारएवदृढत्वनुभवेनैवोपपत्तेः अपूर्वदेवदत्तादिग्रहेतदभावाच्च नचानुभवस्यामरीतत्वेस्मृतता
दृष्टांशपेनानुभवस्यामरीकरणादपति नहिसंचेति तस्यपुरोवर्त्तिनिरजतत्वप्रकारकत्वंरजतत्वेन रजतंजानामीतिज्ञ
प्रकाशदनुव्यवसायाद्वाहि ज्ञाति अन्यथाव्यभीचारधकबलात्पुनरन्यत्रज्ञानेहपकत्वनेतिदिक् भिन्नविषयत्वात्
भिन्नविशेष्यकत्वात् नचैवमपिपाकरक्तोयमितिदानींश्यामइतिज्ञानंप्रत्यभिज्ञावत्स्यादनुभवरूपंजायतामितिवाच्य
यःश्यामआसीत्सएवेदानींरक्तइतिज्ञानोत्पादेश्यामत्वेपुनरेककालसंबंधोनास्तीतेप्रागननुभवात् नानुभूप
तेस्मामत्यभा वात् अतएवगौरहंस्वकुचिद्दोषवशादिहत्वात् अवैधर्म्यंरजतंनवेतिज्ञानाद्गवपत्रिःकंपप्रवृत्तिनिवृत्ती

नभ्येतदिति ज्ञानानंतरंजातज्ञातज्ञानस्यापिपीतत्वादिविषयकत्वात्कथमेवमत आह नचेति विरोधादितिशेषः अतएवेति
अतएवपूर्वभेदप्रत्यक्षेजातेपिसतदनंत० भावीप्रत्यक्षोभेदविषयकोविरोधात्पत्तिः नचसंशयभिन्नज्ञानंतथा विरोधिनानाप्रकार
कज्ञानस्यसंशयत्वेनान्यथाव्याप्तिस्वीकारप्रयासादित्यतोऽन्यथासंशयत्वंनिर्वक्ति एकदेशि उपस्थितिभेदाग्रहयोर्द्वयोरपि
विशेषणतयानाक्रमिकभेदोपस्थितिं क्रमिकभेदाग्रहंवाऽऽदायाहि प्रयुंजः एकधर्मीणीतिपूरणीयं तेनरजातारजत
समूहालंबनव्यवच्छेदः संशयदूषितिभावप्रधानोपंक्तिर्द्वयोनाशः सेनुपपत्तिः धर्मिज्ञानमितिवापूरणीयं अन्यथेति सम्पर्क
तवसंशयहेतोरेवमसंशयत्वेनस्वीकारएवदितिभावः धर्मज्ञानस्यापिपरंपरयाप्रवृत्तिप्रयोजकत्वात्तंचवदृष्टिस्मृति
र्द्वारमिति यद्यप्यनिर्वहित्वस्यस्वतंत्रोपस्थितिप्रयोजकत्वंनास्तितथापिसंशयानुत्त
रक्षणेऽस्यहारत्वमात्रेणकमितिं नहिनाप्रतीतोपस्थितेःप्रतिबंधकंएवदानींतदुपस्थापकाभावेनतस्यस्वतःप्रि
वेत्यादिप्रयोगेनोक्तंतस्यार्थरूपिनशब्दप्रयोगकारणमित्यर्थः पर्णेसंभवात्स्वनपेक्षनिष्प्रभेदग्रहस्यनिवर्त्तकत्वेदोषमाह अ
निष्टेति निवृत्तिवत्प्रवृत्तावपिविशिष्टज्ञानस्यानुपयोगाद्रजतएवनेदंरजतमितिज्ञानेपिनप्रवृत्तेरन्यथाव्याप्तीत्यर्थः अतए

वेति प्राप्ते दानह सत्वे पिंवि पर्यवसन्न कदोषेण प्रतिबंधान्न प्रमसंशय इत्यत आह पदेवेति ननुमाध्यमिकस्यानमनुपजा
तविशेषितपर्यंत विरुद्धत्वेननार्थिग्रहप्रतीतिस्तद्वाध्यंहितीयस्यतदुपस्थितौतद्विरुद्धत्वेनैवार्थिग्रहाभीतिबाधकमित्याह विरु
द्धार्थेति नुल्यं बाधनुल्यं बाधेपि विरुद्धत्वेनार्थिग्राहकत्वमस्तीत्यर्थः नदुपपादयति एवंणापीति केचित्वयस्तोविरुद्धा
र्थिग्राहकत्वं विरुद्धत्वेनतद्ग्राहकत्वंवाच्यामेतुल्यमिति अंतेपूर्वेणापीति प्राहुः कश्चित्तुपरत्वेनैवबाधकमित्याशंक्याह पूर्वेणापीत्यादि प्रतीतेवएतदिति प्रतीतिस्वाभाव्यादि नार्थः नहदोषवशात्सकार्योजनकत्वंविज्ञानीपकार्यजनकत्वं चदृष्टमेवयथाभ्रमकदोषवशाद्वैदमीनजलस्परसानार्जनमाहारंप्रतीकरणंचेत्यत आह भ्रमकंचेति बूहेरुद्धवद्
नि भ्रमीभावानुकूलःशक्तिविशेषःसचवस्तुनिछेत्तस्यशक्तिरूपेतिनैविशेषः दृष्टमेवेति इंद्रियेचनविज्ञानीय
शक्तिकल्पनंअदृष्टचर त्वादितिभावः स्वानमात्रहत्तीति नुणत्ववारणायमात्रपदं प्रमात्ववत्सर्वांशप्रमात्ववच्छे
क्षुवेतिस्वरूपोपत्वंसाध्यमतोनांशतोबाधव्यभिचारेद्रियत्वात्स्वानकरणंपोगाभ्रपत्वात्स्वानकरणत्वाद्वा बाध
माह अन्यप्राव्याप्तेरिति सर्वांशेप्रमात्वं साध्येविवक्षितमितिमत आह नुल्यमापेनेति अप्रयोजकत्वंचमूलबाधकमितिदि

कश्चित्

एम० ३१

कांप्रमत्वेगृहीतेमदृत्तिप्रसंगांनिएकुर्वन्नुपसंहरति एवंचेणादि अत्रचस्वानभेदानहसस्वतंत्रोपस्थितव्यधिकरणप्रकारक
त्वाद्यसंसर्गाग्रहसचाभावोहेतुनदेकतरसत्वेपिप्रहत्यभावात अत्रस्वानत्वेकत्वद्वित्वेप्रहत्तेः संवादित्वविसंवादित्वयो
र्नप्रयोजकेलिंगशब्दाभ्यामप्रयोज्यप्रहत्तौव्यभिचारात किंचसंसर्गाग्रहणतंत्राभावमात्रभावरूपत्वेनहृदकासंसर्गाग्रा सत्व
सत्वेवेतिदिक् तादृक्प्रहत्तिनन्नीत्यर्थइतिकेचित् तादृक्परिस्फुटनिश्चयत्वंअवहारार्थिनंत्यर्थइत्यपरे अतएवप्रत्यक्ष
वहारेणनविसंवादित्वनग्रहस्तत्रनापेक्षार्थत्वव्यपदेशइत्याह अएवेति एवमगृहीतासंसर्गकनानापदार्थोपीचप्रमपि
स्मरणंनव्यधिकरणप्रकारकंवस्तुतोस्मारकमेकदानेकस्मरणोत्पादेपिनकश्चिद्दोषइति एवंप्राप्तेऽभिधीयते अ
थकेपिच स्वतंत्रोपस्थितिर्नास्मा प्रेदाविशेषणत्वेनोपस्थितिरितिचेत् एतद्दूषनमिदंभ्रमजलमितिग्रहणस्मर
णद्वाराप्रवृत्तिप्रसंगःपुरोवर्त्तिहृत्तिभेदाविशेषणत्वेनोपस्थितिःसेतिचेत् नतएवनेदंजलमितिस्वानादपिप्रवर्त्तेतापुरोवर्त्त
गृहीतासंसर्गभेदेजलप्रतियोगित्वंस्वानविषयत्वाभावोवाच्यइतिचेत्तर्हिदृकाविदंजलंतत्रजलमितिस्वानादप्रवृत्तिप्र
संगाएतेनपुरोवर्त्तिनिष्ठेभेदेस्वप्रमाजलप्रतियोगिकत्वासंसर्गग्रहाभावस्तथागृहीतप्रतियोगिकत्वानुपस्थावपीदंजल

प्रतिसानात्यहत्वे विशिष्टाभावसंपादनापत्त्या प्रमाणे तीतरपि प्रत्युक्तम्। किंच पदार्थकदार्थिकप्रमात्वमति प्रसक्तं
कं। तदानीं ज्ञापकमानत्वं चक्षुषोऽदर्शितत्वात्। पदर्थिकपुरोवर्त्तिग्रहीतासंसर्गकेषुप्रमात्वप्रकारकज्ञानविषयत्वाभावसत्वेनेति न
दर्शितुं। तत्प्रकारकज्ञानविषयत्वाभावोहि पुरोवर्त्तिनि पत्रकुंचनसर्वत्रवा। नाघः। अनंतएवनेदं जनतमिति ज्ञानेऽपि प्रम
हत्वापत्तेः। नद्वितीयः। अनिष्टप्रसंगात्। नतृतीयः। जनतमुक्तोऽपेरजनाजनइतिज्ञानादजनेऽपि प्रवृत्तिप्रसंगादितिदिक्॥
प्रसक्तेत्यादि॥ अयमर्थः। प्रसक्तेश्चयव्यतिरेकाभ्यांप्रवृत्तिप्रतीष्टपुरोवर्त्तिज्ञानप्रकारणावेकल्पनीयेतिप्रसंगेनज्ञान
त्व[५] ष्टज्ञानत्वपुरोवर्त्तिज्ञानत्वेतदुभयविषयकज्ञानत्वंचनिरस्तंतदुभयवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानत्वेनपुरोवर्त्ति
नीष्टप्रकारकज्ञानत्वेनवाहेतुत्वंकल्प्यतेलाघवात्। श्रीघ्रोपस्थितिकत्वाच्चानतुस्वतंत्रोपस्थितेष्टपुरोवर्त्तिभेदज्ञानत्वेनाग
हमाणस्वतंत्रोपस्थितेष्टपुरोवर्त्तिभेदत्वेनागृह्यमाणस्वतंत्रोपस्थितेष्टभेदकपुरोवर्त्तिज्ञानत्वादिनावाज्ञानस्यहेतुत्वप्रसंगात्। प्रम०
गौरवान्नदानींतादृप्रेक्षानुपस्थितेश्चनिरस्तत्वाच्चस्वतंत्र्य[६]स्याव्यवस्थितेश्चवस्त्वप्रमाणेयथाचवैशिष्ट्यविषयक २१
त्वमहेपिनस्वतः प्रामाण्यंतथोपपादितमधस्तात्। नद्वेतोरेवादस्त्विति आशंकते। विशिष्टज्ञानेपीतिः शंकांनिरस्यति। नच्चि

त्यसंसर्गेपुरोवर्त्तिजनभेदग्रहस्याप्रसिद्धेतदभावाप्रसिद्धिः। प्रसिद्धेनुसिद्धान्यथाख्यातिः। तत्रचसर्वदासतःपुरोवर्त्तिनि
जनभिन्नत्वप्रकारकज्ञानविषयत्वाभावस्यविशिष्टज्ञानहेतुत्वेमानाभावः। अस्तसंसर्गेतादृशज्ञानासिद्धेतुकस्यतद्धे
तुत्वंसिद्धेवपाटचरविनुंविनेवेश्मनियामिकज्ञानाभावेन तत्तांतानुसरणंसिद्धसिद्धीति फल्गुनिर्णयेगोत्वसननि
र्णयः शंकावनमतिबंधकेनिष्फलादधिक्षिपते। कथमन्यथाशाबूग्रहेत[७] संसर्गत्वाघटनहेतुःतथाचैवंसंसर्गत्वा संस
र्गत्वाघटनहदशांनबाधिबोधस्यात्। एंदिसमाननियतरूपवत्तिभावप्रसिद्धेःसंसर्गत्वज्ञानंतत्रहेतुरितिवक्तव्यं। तेदेनतु
ल्यं। प्रवर्त्तकेविशिष्टज्ञानेपि अतएवो गंधादिकारणत्वेनद्व्यणुकादिगंधसिद्धेःसमुपदर्शितान्वयभेदाग्रहात्प्रवृत्युपु
पत्तिः पुरोवर्त्तिनिष्टभेदग्रहस्येष्टव्यावर्त्तकधर्म[८]स्यकचिदिदंतावच्छेदकाभावग्रहस्येदंसामान्येपुरोवर्त्तिभिन्नत्वग्र
हस्यपुरोवर्त्तिनिष्टभेदप्रतियोगित्वग्रहस्यकविदिदंतावच्छेदकेपुरोवर्त्तित्वादिग्रहस्याभावानाप्रमान्यथासि
द्धेचकल्प्यमापेक्ष्यकमनुपुरोवर्त्तितावत्प्रमानत्वंसिद्धत्वकल्पनैवलघीयसीति। अथविशिष्टज्ञानस्यमवर्त्त
मानभेदाग्रहस्यकथंजनतथात्वं। नहिव्यापारेणव्यापारिणोऽन्यथासिद्धिर्निषेत्व्यापारत्वाविरहात्नहि

प्रत्वेनानुमानेसमानुमानिकभेदग्रहेःसंख्येनपनेनभ्येत्यविशिष्टज्ञानात्भ्येतार्थीनिमवर्त्तते सदोषमित्यादिकारणाभा
वनिर्णीएवकल्पनाविशेषीनतुसंदेहोपिअग्निमांगा दितिभावः यदिविशिष्टज्ञानमपेक्षासंसर्गाग्रहोजघीयानतदा प
क्षादोलिंगाद्यसंसर्गग्रहाक्षिप्तस्यापिसाध्यादेरनुमित्यादिकं यदिवातोपिविशिष्टज्ञानमेवजघीयस्तदातस्यहे
तुत्वनिरूपणप्रयासव्यर्थःव्याप्तिरितिलीलावत्यामुपलिखितंतत्रनिर्भरेनकर्त्तव्यः जघीयस्त्वेपिविशिष्टज्ञानस्यनमहेति
मात्रेकारणत्वंकारणबाधेनबाधितत्वात् किंत्वनायत्नानुरोधेपिभेदाग्रहादेरनुमितौहेतुत्वमाश्रित्यव्याप्तावछेदकप्रका
रकपक्षधर्मताज्ञानंहेतुर्जघीयत्वात्नतुताहशरूपवतोऽसंसर्गाग्रहः गौरवात्यत्रचनताहशविशिष्टबोधसामग्रीतत्रलिं
गसंसर्गाग्रहाभ्यैकीकासंसर्गाग्रहमात्रंएवंशब्दलक्षणेपीतिपरिष्कारात् अपिचरजतरंगोपुरोवर्त्तिद्रव्यसंनिकर्षे
सतिशुक्तिभेदग्रहसप्रतिबंधकेदोषेणपोरिमेरजतेइतिज्ञानेनकारणाभावसंभावनाकिंचसामान्येनरूपेणव्याप्तिग्रहे
बाधानवतारेजाघवज्ञानसहकारेणतत्पक्षेविशेषरूपेणसाध्यंपरिछिनत्त्यनुमानमितितत्रापनुमतंतथाचबाधान
वतारेसतिलाघवज्ञानेबाधितमपिसाध्यंपक्षेपरिछिंदतकेनवारणीयंबाधानवतारेसाध्येपक्षतावछेदकदेशकालह

कः

त्वमनुमितित्वंगृह्यते तथाचबाधानवतारेबाधितमपितद्धित्वमवगृह्यमानानुमितिर्दुर्वारेत्यपिरेचितं पक्षेपिजतो
जतपोरजताजतेरितिस्मादेवपुरोवर्त्तद्रव्यनिष्ठत्वेनचित्तथापिरजत्वादिग्रहपर्यालोचनानुधावनंव्यावर्त्तकधर्मग्रहाग्रहाभ्यां
प्रमात्वमपोरनुत्पादोनादकःसोलभ्यमकारणाभावएवमरजतरजतपोरिमेरजतारजतेरितिभ्रमादुभयत्वमस्तिभ्रमेपि
द्रष्टव्यः नचकारणीभूतज्ञानाविशिष्टकरणेनादृष्टादोषस्यप्रतिबंधकत्वोपगमात् अदोषइतिवाच्यं तादृशस्यैगि
कभ्रमाधीनत्वात् प्रयोगपत्तेः नचतादृशभ्रमजनकदोषाभावोपिहेतुः सत्यपिभ्येतभेदभ्रमजनकेउपस्थितलिं
गसंसर्गाग्रहेसंख्येनपनेनभ्येत्यविशिष्टज्ञानात्प्रवृत्तेरुक्तत्वात् एवंकुत्रचिद जतंवणिग्वीथीपर्यटन्दृष्ट्वाकिंचि
दस्तीतिसामान्यदर्शिप्रवृत्तिमसंगोदृश्यः नवा लक्षपुरोवर्त्तिसाकांक्षादिदृष्टः सामान्यग्रहस्तिर्नि
र्णीतादृशदर्शिज्ञानात्कचिद्देवकस्यचित्कांचिदुपस्थितिःसाकांक्षा आकांक्षाचोपस्थितिनिष्ठोधर्मवि

शब्दनिष्ठ

श्रेयः पदव्यतिरेकाद्दृष्टः कर्मत्वमानयनप्रतिपादादावितेविशेषणतयाऽनुपस्थितस्यचपदार्थतावच्छेदकादेरेकत्रजनितो
न्वयबोधस्यचान्यत्रनान्वयबोधः यत्संपन्नपदेचतत्राहनिरनुषंगोवाक्यचित्रक्षणाच अथैवोपनीतमानवादिनाव
ह्निसमानाधिकरणधर्मवानितिस्थानेपिनवह्निमान्पर्वतइतिबुद्धिः नवाघटोऽनित्यइतिस्थानेऽनुव्यवसायेन
व्यवसायेऽनित्यत्वानहः अतएवापुरापदनेकधर्मेद्विप संनिकर्षेपिसमानांधर्माणांकचिदेवकस्य
चिद्विशेषणादिः अतएवचास्माकंविषीतचतुष्कादिस्थलेनसंशयत्वं अन्यथाख्यातित्वंचेति आकांक्षायां
चरूपविशेषोपनिविशते तेनमधुकुंभजलमिदंद्रव्यमित्यादिस्थानान्नप्रवृत्तिरितिदिशित्याहुः अत्रोच्यते
स्थानतांकांक्षायां मानाभावः कंठ्यादपिघटतेचशब्दस्थलेऽनेकपतिविशेषादिरूपाकांक्षावह्निसमा
धिकरणधर्मवानित्यादौचबाधानहेऽपनीतमानस्ये कत्वात्तत् हेतेनैवप्रतिबंधात् अस्तुवाऽत

ह्र

एम०
३५

संपादक.

विशेषणत्वेनोपस्थितिरेवतत्रतत्रविशिष्टबुद्धेःकारणंव्यवसायस्तुनस्वस्मिन्स्वविषयोपनायकः स्वभावा
संशयादौचसाधारणधर्मदर्शनादिकंनियामकं अस्तुवानवस्थाकांक्षात्वेनेवास्माकंविशिष्टबुद्धिनिया
मकंनद्वेतोरेवेतिनियामकात् अपिचसत्यस्थलेदृष्टान्तत्वेनज्ञानमीतिप्रत्यक्षादन्यथाख्याति
सिद्धिः कारणबाधस्यनिरस्तत्वात्तृतिः॥ छ॥ इतिश्रीशिरोमणिभट्टाचार्यकृतप्रत्यक्षमणिधितिः॥ छ॥
इदंपुस्तकंमहादेवभट्टसुतगोपालभट्टोत्तरस्य॥ छ॥ संवत १८१० मार्गशीर्षवतश्रीर

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

॥ जलधरमणिधिषणविरचितं ॥

डाक्टर भीमराव अम्बेडकर स्मारक
DR. BHIM RAO AMBEDKAR MEMORIAL